

TÜRKİYE'DE KAHVE VE KAHVEHANELER

ÖNSÖZ

Ömrümde kahvehanelere gidip oturduğumu hatırlamam ve müdavimi de olmadım. Bir defa İstanbul'un Haseki semtinde doğdum. Bostan Hamamı sırasında. Çarşısında, sonra Davutpaşa ve Hekimoğlu Ali Paşa caddesinde belki bugünkünden daha çok kahvehaneler vardı. Hattâ o yaşlıların, bu gençlerin, şu tulumbacıların diyip dururlardı. Hele mahallemiz gençlerince bunların her hangi birine devam edenleri hoş karşılamazlardı. Gençlerinkine gidemezsin, göze gelebilirsiniz, münasebetsiz insanlarla tanışmağa vesile olabilir, denirdi. Mahallelerin daima harice karşı rabıtalı gördüğümüz tulumbacıları ise böyle masum insanları aralarına herhangi makul mülâhazalarıyla sokmazlardı. Yaşlılardan da utanılırdı. VeleVKi onların birisiyle olunur ve bir yere giderken veya bir iş maksadiyle oturulursa gözden kaçardı. Bunların birer teşrifat usulü yoktu. Gelenekler çocukluk zamanımızda böyle idi.

Yalnız bir defa evimizin ilerisinde ve aynı hizada bir kahvehanc vardı ki bir Ramazan gecesi rahmetli validem izniyle Karagöz seyrine gitmiş ve çocukların sıraları yanında oturmuştum. Birkaç defa da Şehzadebaşı'nda büyüklerim ile meddaha gitmiştim.

Bayezid'de bir kıraathane vardı ki bazen oraya Darüttalimi Musiki topluluğu gelir, muayyen gecelerde icrayı ahenk ederlerdi. Oraya sayılı ve muteber insanlar gelirdi. Mütarekenin ilk yıllarında idi. İkinci Reisi cumhuriyetimiz şimdiki Başvekil İsmet İnönü'nün "Miralay İsmet Bey" iken birkaç arkadaşıyla gelip oturduklarının birkaç defasını hatırlarım.

Böyle bir iki ve şehir dışında gezme esnasında uğradığımız bahçeli birkaç kahvehane müstesna müdavimi olmadığım halde senelerden beri bizde mevcut ictimai medeniyetimiz mevzularından birisi olarak da bu mevzuu ihmâl etmedim. Mutadım üzere kahve ve kahvehanelere dair ne gibi makaleler neşredilmiş, ne gibi resimler basılmış ise veya Ressam Rıza Bey gibi yeni ve eski ressamlarımız neler yapmışlarsa merak ederek topladım. Kütüphanelerde metin harici yine bu konuya ait kısa veya uzun neler buldumsa birer kâğıda kaydettim. Şimdi Enstitüdeki arşivime koyduğum kahve ve kahvehaneler dosyama aldım. İşte Etnoğrafya Müzesi Müdürü Arkeolog Dr. Hamid Koşay dostumun arzusuyla bunları sıraladım ve şu mütevazı toplama meydana geldi.

Bizde birçok kıymetli zevat ilmi herhangi mevzuu ele alır, onu aylar ve bazen senelerle uğraşarak tekemmül ettirir bir eser meydana getirir. Sonra başka bir konuyu da tekemmül ettirir ve yazar. Fakat çok defa görürüm ki birincideki yorucu zahmeti aynen ikincide de yapar ve bu cihetle yine aynı kaynaklar birer defa daha elinden geçer, hem vakit kaybeder ve hem de yıpranır. Bir defa bu gibi mevzuları ele alanlar bunları önceden toptan hesaplamalı. Seçtiği 10-20 mevzuun malzemesini aynı zamanda toplamalı ki aynı zahmeti tekrar ihtiyar etmesin. Ben böyle bir programla bundan 30 sene önce zihnimde tasarladığım mevzular üzerinde ne buldumsa topladım. Bunların miktarı arttı. Kendime göre de bunları tasnif ettim.

İşte bu gibi ele alınmayan ve kültür tarihimizi şiddetle ilgilendiren pek çok sayıda mevzuların malzemesinin böylece toplanması mümkün oldu. Bunu bu takdim yazısına sığdırmaktan gayem şudur :

Ben kahve ve kahvehanelerimiz tarihi üzerine münhasıran çalışmış bir insan değilim. Fakat bugün onlardan faydalanarak ve işaret ettiğim kaynaklara yeniden baş vurarak bu eserciği vücade getirirken bu gibi mevzular üzerinde çalışacak olanların Enstitümüzde daima emirlerine amade mevzuların malzemesi olduğunu bildirmek isterim.

Kendilerini müteaddid bilim kollarına verenler bu tertip üzere mevzularına veya başkalarına yarayacak malzemenin hiçbirini ihmal etmiyerek toplıyacak olurlarsa bunlarla memleketimiz ve bilim âleminin kendilerinden bekledikleri bir arşivi de kurmuş olurlar. Bunu bu satırları okuyacaklara tebşir ediyorum ki daima emirlerine amade arşivleri vücade bulmuştur. İşte bu monografi de bu sayede vücade gelmiştir.

Memleketimizin dikkate şayan, teessüs eden ananeleriyle bir kahve ve kahvehaneler tarihimiz vardır. Bu toplama onun ehemmiyetini tebarüz ettirecek bir rehber mahiyetinde telâkki edilirse vazifesini görmüş demektir. Artık buna merak edecek ve mevzuu inceliyecek müdekiklerimiz çoğu maalesef acele yazılmasından okadar tekemmül ettirilemeyen bu muazzam konunun detaylarını işliyerek ilerisi için daha mükemmeli vücade getirebilirler ve bunu kendilerinden beklerim.

Nihayet ben ele geçip bir yere koyduğum malzememi bazı şahsî görgülerimi de katarak çok mühim gördüğüm resimleriyle de sıralamış oldum. Ciddî araştırma yapılmasını erbabından beklerim. Muvakkaten kütüphanelerin bir köşesinde rehber mahiyetinde kalacak bu eser o zaman kalkar, yerine istediğim mükemme liyette bu yenisi girer. Yeri boş kalmasın

diye şimdilik bu toplama da muvakkaten o yeri doldurmuş olur.

Metni bir tarafa bırakalım, fakat takdim olunan resimler bence çok mühimdir. Zira kahve ve kahvehaneler medeniyetimizin Garp'te bıraktığı akislerin bir ifadesidir. Resimler baştan başa bu tarihi canlandırıyor. Medeniyet âleminde bıraktığı tesiri ifade ediyor. Bir kısmı tecessüs saikasıyla yapılmış veya fotoğrafları alınmıştır. O sayededir ki eksik kahve medeniyetimizin seyrini zevkle temaşa edebiliyoruz.

Bir az da bulduğumuz literatüre temas edelim. Her ne kadar bunlar bir kitap halinde değildir. Fakat kahve hakkında çok şeyler yazılmış ve çizilmiştir. Bir kısmı yazma kitapların boş yerlerindedir. Bir kısmı da makaleler halinde basılmıştır. Bu da muazzam bir yekûn tutuyor. Kahve tarihimizi derinleştirmek isteyenler ancak listesini verebildiğimiz bu yazılanları da gözden geçirmeli ve hattâ mümkünse bir defa daha bir araya toplıyarak neşretmelidir.

Dünyada kullanılışı hakkında pek eski bir tarihi olan kahve bugün yemeklerden sonra ve yorulunca bulunduğu nisbette ve varlıklı ailelerde içilmesi hemen hemen mutad hâle gelmekle beraber asırlardan beri misafirlere ikram için de kullanılmaktadır.

Kahvehaneler müstesna, gezinti yerlerinde kahve içmek çok defa mutad değildir. Zira bu külfeti mucibdir. Buna rağmen eski tâbiriyle, söyliyeyim, ispiro lambasında pişirme zahmetine katlananlar vardır, zira tiryakiliklerinden gittikleri yerin tadını çıkaramadıklarına inanmışlardır. Bu cihetle kahvenin ayağa düşmediği zamanların asil görgü ve gelenekleri tesiri üzerinde durursak asırlar önce kurduğumuz kahve medeniyetinin hâlâ yaşayan izlerini hissederiz.

Bu da gösteriyor ki artık ictimai bünyemizin değişmez âdeti meyanına girmiştir. Hele şimdi devamlı olarak piyasamızda bulunması da bunu ye-

niden ihyaya vesile olmuştur. Bu cihetle kahve tarihinin de yeniden içine girmiş bulunuyoruz. Yarın için bu tarihin bugününü de ileride yaşatmak için toplamak lâzımdır. Bunun ehemmiyeti hâtıra ve eserleriyle meydandadır. Bu toplama ile bunu tebarüz ettirebilirsem bahtiyar olurum.

Bu monoğrafiyi karıştıracaklardan ricam budur. İtiraf edeceğim noksanlarını ve hatalarımı bana da lütfen bildirsınler. O zaman çok bahtiyar olacağım. Hep-sinden yapıcı tenkidler beklerken bir nok-tanın göz önünde bulundurulmasını rica ederim. Bu da bu konu üzerinde topla-nanların nihayet bir sergisini takdim ede-bildiğimi de itiraf ediyorum.

Kahvenin memleketimize girişinin 1967'de 450 inci yılını idrak edeceğiz. Ni-tekim 1955'de kahvehanelerin açılma-sının 400 üncü yılını geçirdik. O zaman ben tarih mecmualarından birinde bir kısa makale de neşretmiştim. Kahve de bugün bir tekel maddesidir. Daha beş se-ne vardır. İnhisarlar Umum Müdürlü-ğünün bu dört buçuk asırlık mazi için birşeyler düşüneceğini kuvvetle ümit et-mek isterim. Kültürümüzü seven yöne-ticilerden beklerim.

Bu toplama baştan sona mevzua gi-riştir. Bu gerekçemin her satırında ne demek istediğimin bu toplamının ba'zan kısa, bazan lüzumuna göre uzun tutul-muş bahislerinde tafsilini bulacaklardır. Bu cihetle önsözümü burada bastıranlara şükranlarımla sona erdiriyorum.

Dr. A. Süheyl ÜNVER

KAHVE'NİN DÜNYADA MAZISI¹

... Kahve aynı ismi taşıyan, fidan boyunda küçük bir ağacın meyvasıdır. Gençliğinde yeşildir, haşlanıp kuruyunca habes bir renk alır. Bu ağaç şüphesiz asırlardan beri vardı. Fakat insanlar onda

¹ Cumhuriyet gazetesinin 17/ V/ 1952 tarihli imzasız "Bir fincan kahvenin kırk yıllık mazisi var." makalesinden.

"ekmek" olduğunu ancak bundan bin yıl kadar önce keşfettiler. Herhalde günün insanları zevklerine ve keyiflerine pek fazla düşkün değillerdi ki kahveden bugün bizimki gibi istifadeyi akıllarına getirme-yip onunla karınlarını doyurmayı düşün-düler.

Hakikaten bin yıllarında Habeşis-tan'da kahve yiyecek olarak kullanılırdı. Furuna verirler, kavururlar, sonra değir-mende çekip un (yani çekilmiş kahve) yaparlar. Bunu su ile yağla yuğurup ha-mur haline getirirler. Tekrar furuna ve-rerek pişirirler ve ekmek gibi yerlerdi. Devrin ekmeği bu idi. Fakirler günlerini bir somun kahve ekmeği ile geçirirlerdi. Kahve beş asır kadar karın doyurmak va-zifesine devam etti. Sonra XV inci asırda Habeşistandan Arabistana geçti.

Oradan tohumunu alıp memleke-tine getiren bir arap tacir bu tohumdan fidanlar, fidanlardan tarlalar üretti. Araplar da önce kahveden ekmek yaptılar. Fakat sonradan ya tadını beğenmediler, yahud biraz keyf ehli oldukları için onun başka türlü zevkini çıkarmağı düşündüler.

On beşinci asrın ortalarında kahve-nin Arabistan'da, Mısır'da ve oralardan gelerek Türkiye'ye bugün bizim bildiği-miz şekilde içki olarak kullanıldığını gö-rüyoruz.

On yedinci asırda Avrupalı tacirler kahveyi alıp kendi topraklarına götürdüler, ve kahvenin başında ilk siyasi gavga ozaman koptu. Kahvenin umumiyetle bir Müslüman içkisi olarak tanınmış olma-sından dolayı Papa'nın hışmına uğradı. Hristiyanların içmesini yasak etti. Fakat kahvenin bir kerre tadını alan bir daha bırakamıyordu.

Nihayet XVII inci asır ortalarında Papa VIII inci Clementus, kahve içmenin günah sayılmıyacağına dair fetva çıkardı.

XVII inci asrın ortalarına doğru İspanyollar tarafından Amerika'ya götürülen kahve Yeni Dünyayı da sardı. Bu su-

retle doğudan batıya bütün cihanı tutan bir şöret ve rağbetle dolaştı.

Kahve bir keyf içkisi olarak kullanılmağa başladıktan sonra keyf ehli onu hep bir arada içmeği daha münasip bulmuş olacak ki önce doğu memleketlerinde olduğu gibi daha sonra Avrupa'da kahvehaneler açıldı.

Burada toplananların sui-kasıt hazırlamalarından korkan hükümdarların kahveleri sık sık kapatdıkları olmuşsa da bu sohbet yerlerinin edebiyata geçtiği de görülmüştür. Meselâ Londra'nın meşhur Will kahvehanesi XVII inci ve XVIII inci asırlarda devrin edebiyat kulübü haline gelmişti.

Kahve ile beraber, bilhassa yine doğu ve müslüman memleketlerinde bir sanat kolunun da atbaşı beraber geliştiğini görüyoruz. Fincanından cezvesine, değirmeninden kesesine kadar kahve için kullanılan âletler ve kaplar, keyf ehli oldukları kadar sanat adamı olan Türk, Arap ve Acem sanatkârları tarafından türlü süslerle işlenmiştir.

KAHVE

*Ahmed Kemal UÇOK*¹

Kahve Yemen'in cenub yani en sıcak kısımlarında yetişir ve "Muha" şehri iskelesinden ihraç olunurdu. Fındık gibi sert bir kabuk içinde bulunur ve kabuk kırılınca içinden iki adet kahve tanesi çıkar.

Kabuğun ismi "Kışr" olup bunu bir güyümde kaynatır, fincanlara ikişer yudumluk konularak içilir ve bu hal saatlerce devam ve tekerrür eder.

Kışr içenlerin ağzında da ekseriya "kat" denilen bir yaprak bulunur. Tütün çeşnisi veren kat çiğnendikçe ağızda biriken luab meydana tükürülür. Kaynamış kışr suyunun rengi beyaz, râyihası ve lezzeti kahveyi andırmaktadır.

¹ Şimdiye kadar başka bir yerde neşredilmemiştir. Rahmetli on sene önce bunu arzumuzla yazmıştı.

Yemen kahvesi ufak taneli koyu yeşil olup bir iki gün içilmedikçe lezzeti ekşi gelir. Alışıldığı zaman tadına doyum olmaz. Yemen kahvesiyle yapılmış dondurma bence yeşil fındık veya kavrulmuş bâdem sübyeleriyle yapılmış dondurmalara fâiktir. Cenubi Amerika'dan gelen 1 numaralı açık yeşil Santos kahvesi Yemen kahvesini pek aratmaz. Fincana boşaltılınca devrile devrile dalgalanır. Yağı üstüne çıkar.

(2, 3) numaralar da fena değildir. Bu senelerde Türkiye'ye gelen Santos kahveleri her halde (5 veya 6) numaralı olsa gerektir. Ne kahve lezzeti, hattâ ne de kokusu var.

Habeşistan kahvesi Yemen cinsinden ise de soysuzlaşmış, lezzeti bir acâibdir. Bir de Alman kahvesi vardır. Yeşil kahveyi kavurup çekmeden kazanlarda kaynatarak (Cafeine) i aldıktan sonra bilkimya imâl ettikleri bir hamuru naturel nisbette bu kafein mahlûlü ile yuğurarak kalıplara döküp kavurarak kavrulmuş kahve diye satarlar.

Halbuki ağaçlarda yetişen kahvenin karnı yarık olup arasında incecik bir zar bulunur ki kavrulursa bile yine dikkatle bakınca görülür. Sun'isinde bir zar yoktur. Maahâza kahve diye zevk ile içilebilir. (Caféine) i alınmış naturel kahve dahi ayrıca satılır.

(Çörihar) ismiyle birinci cihan harbinde paketler içinde satılan çekilmiş kahvelerin incirin kavrulup (cacao) ile tavlama ile elde edildiği söylenirdi. Lezzeti de bu rivayeti teyit etmekte idi. Arpa, nohut, bakla vs. den yapılan sözüm ana kahvelere (Kakûle) karıştırılırsa insanı aldatır.

Çay, kahve çok da içilse sekir vermez.

Bundan elli sene evvel İstanbul kahvehanelerinde bir fincan kahve on para olup, kırâathanelerinde bir fincan kahve saz varsa altmış, yoksa yirmi para, yalnız Sarafim kiraathanesinde her zaman bir kuruş idi. Anadolu'da bir fincan kahve üç ve üç fincan kahve on para idi. Üç pa-

ra mevcut olmadığından kahvehaneler tebeşir çizgisi ile dolardı. Bir çizgi üç para, bir daire içinde çapraz iki çizgi on para işareti idi.

KAHVENİN MEMLEKETİMİZE İLK GELİŞİ

Kahve İstanbul'da 923 (1517) de yani Birinci Sultan Selim zamanında duyulmuş fakat bu tarihten bir asır sonra kesretle içilmeğe başlanmıştır ¹.

Avrupa'da ise İstanbul'da içilmeğe başladıktan bir çok seneler sonra Osmanlı tüccarları vasıtasıyla önce İtalya'ya geçmiş ve oradan Fransa'ya girmiş, dağılmıştır. .

Kahve 927 (1520) de Osmanlı İmparatorluğu hudutları içine giren Yemen'den 958 (1551)'de fatihi, Kanunî Sultan Süleyman zamanında gelmiştir. İlk getiren gemiler Tophane önünde yükleriyle beraber dipleri delinerek verilen fetva üzerine batırılmıştır ki Kâtip Çelebi "*Mizan'ül Hak fi İhtiyarülhak*" namındaki eserinde sebeplerini hikâye etmiştir. Kahve bütün dünyaya da Yemen'den dağılmıştır.

İsmail Hami Danişmend ²e göre kahvenin İstanbul'a ilk Kanunî devrine tesadüf eden 1555'de getirilmiş olduğundan bahsedilir ³. Bununla beraber bir sene evvel getirilip o tarihten itibaren kahvehaneler açılarak umumî bir rağbetle karşılanmağa başladığı hakkında da bir rivayet vardır. Hattâ üçüncü bir rivayet olarak 1561 tarihinde idhâl edilmiş olduğundan bile bahsedilir. Bu üç rivayetin en kuvvetlisi birincisidir.

¹ Mecmuai Ebüzziya 15 Muharrem 1298. Bu makalede İslâm âleminde kahve pişirilme şekli ve zamanına göre vücutte tesiri yazılmıştır.

² Milliyet gazetesinde (24/ V/ 1952) Osmanlı keyfinin dört unsuru makalesi.

³ Köprülü K. Hafız Ahmed Paşa kısmı No. 357 V. 67 b. Kahvenin iptidai zuhuru 962 kaydı var. 1555 yılına rastlar.

Ayvansarayî Hüseyin Efendi mecmuasında ⁴ diyor ki :

— İptida kahvehane peyda olduğunda tarih denilmiştir :

KAHVEHANE MAHALLİ EĞLENCE

Sene 959

Hammer ⁵ : Sultan Süleyman havzai hükûmetine yeni olarak idhal edilen kahvenin istimalini men' etmemiştir, diyor. Lâkin Türkiye'de katî geliş hakkında çok olmamakla beraber böyle birbirine yakın senelerin gösterilmiş olması bizde her şeyin tam tarihine başlangıçta dikkat olunmaması keyfiyeti üzücüdür. Buna yukarıki tarihlerden farklı olarak "*Esma-rüt Tevarih*" "Zuhuru Kahve be diyarı Rum" 962 tarihini veriyor ki 1554 eder. Bu da ilk kahvehanenin açılış tarihidir. Yoksa Türkiye'ye ilk kahvenin giriş senesi olamaz. Zira kahvehaneler seneler sonra açılmıştır.

Diğer mevsuk olmayan bir tarih de 978 (1570)'dir. Bu meyanda "Ceb Mecmuası" 1322'de 969 (1561) tarihini veriyor.

1936 senesine ait kırkanbarlarımdan birisinde Rahmetli Muallim M. Cevdet'ten alınan şu kaydı buldum.

"... Şeyh Şazeli'nin müridlerinden Ömer tarafından Zübeyd kurbinde bir dağda menfî bulunduğu esnada tesadüfen vuku' bulmuştur. Mısır'ın fethinde "Sultan Selim I tarafından" Mekke'ye hacca giden birçok kervanların vücudine rağmen kahvenin istimali o vakta kadar Arabistan'a, Mısır'a ve Suriye'ye münhasır kalmıştı. Kahveyi İstanbul'da ancak şöhetle ve hacıların nakliyle biliyorlardı. Fakat Kanunî devrinde kahve İstanbul'da taammüm etti. Her cihette kahvehanelerin açıldığı görüldü. Buralarda kahve

⁴ Topkapı Sarayı, Hazine KG No. 1565 el yazısıyla hususî mecmuası. S. 294 sene 959—1551.

⁵ Hammer tarihi cild 6. S. 271 Sultan Süleyman'ın kanunları ve nizamları.

içmek için her meslekten zarifler toplanıyordu ... Kahvehanelere Türkçe mektebi İrfan denmiştir.”

Bir rivayet :

“Urban çadırlarında misafirlere kahve pişirirken doldurup vermezlermiş. Düşmana doldurup verilmemiş. Dosta yarım olarak doldurup ve yahut yudum yudum tutarlarmış. Diğer bir arap elinde cezveden bitenlere sıra ile yudum yudum kormuş.

Kahvehanelerimizin daha Kanunî zamanında Kırâathane haline sokulması lüzumu hissedilmiştir. Çünkü halk topluluğu maddî işleri kendi kusurlarından bozuk giderse hükûmeti mes’ul tutar ve boyuna dedikodular yaparak kendisine tarafdar toplar ve yalnız kendisini ilgilendirecek hususlarda herkesi tahrik eder. Bunlara mâni olmak üzere Kanunî Sultan Süleyman halkın anlayacağı bir dilde edebî, ictimai bahisler ve bilhassa anonim mahiyette tarihler yazdırarak okutturmuştur, rivayeti zamanımıza kadar gelmiştir. Ben Osman Ferid Sağlam’dan duydum. Bu suretle halkın dedikodudan kurtulması için böyle meşgul edilmeleri prensibi konuyordu. Kahvehanelerimizin tarihine bu noktayı işaret etmeden geçemedim.

İLK KAHVEHANELER VE SONUNCULARI HAKKINDA BİRKAÇ BİLGİ

Dr. Land isminde bir Alman ¹ ilk kahvehanenin 1551’de İstanbul’da açıldığını yazmaktadır. Lâkin Sıhhat mecmuası ² ilk olarak 1553-1554’de Halebli Hakem ve Şamlı Şems adlarında iki adam tarafından açıldığı yazılıyor. Solakzâde’ye göre :

“Kanunî Sultan Süleyman asrında 963 (1556)’da kahve ancak hacca giden-

lerden duyulurdu. Hakem ve Şems namında iki kişi Türkiye’ye gelip Tahtül Kale “Tahtakale” yakınında büyük kahvehane açmışlar ve :

“Ehli Keyf yaranı sayd için dam ve dane âdad” eylemişler. Bunlar rivayete nazaran üç senede muazzam servet yaparak dönmüşlerdir. O asırda şaraba yasak konunca Şair Sani bey şu beyti söylemiş :

Humler şikeste’ cam tehi, yok vucudu mey

Kıldın Esiri kahve bizi hey zemaney hey ³

ilk kahvehane bu tahtakaledeki oluyor. Az zamanda bunu İstanbul’un her tarafına yayılmış buluyoruz. Bunların pek zarif bir “mecmai zurafa” halini aldığı rivayet olunur.

Lâkin esas kahvehanelerin kuruluşu Birinci Sultan Ahmed’in hükümdarlığı sonlarına yakın 1024 (1615)’dedir ki ilki Halıcılar köşkünde açılmıştır. Diğer bir kayde göre bunun tarihi 1013 (1604)’dedir ⁴.

1043 (1633-34)’de geniş bir sahayı yakan Cibali yangını üzerine Dördüncü Sultan Murad zamanında nerelerde açılmış ise bütün kahvehanelerin yıkıldığı ve hattâ tütün içme yasağının şiddetle tatbik edildiği öğreniliyor. İçilmesinin menine Şeyhülislâm Bostanîzade’den fetva alınmış, biraz sonra da içilmesine fetva verilmiştir ⁵. Mubah olduğu ilân edilince kahvehaneler çoğalmıştır.

Dördüncü Sultan Murad’ın bu şiddeti o zamana göre siyasi bir bahane sayılıyor ⁶, çünkü her fırsatta işi azıtanlardan

³ Köprülü K. Hafız Ahmed Paşa K. No. 357 varak 67 a.

⁴ Mecmuai Ebüzziya. 14 Muharrem 1330 No. 128.

⁵ İbnül Emin Mahmud Kemal kütüphanesinde No. 322 ’de kayıtlı bir mecmuada mevcut tamamından.

⁶ Cevdet Paşa tarihinde cild 1 s. 39 böyle yazıyor :

“Nihayet Sultan Murad-ı Rabi’ yiğitlik çağına vasil oldu. Zorbaları kahr ve tedmir ile zimamı devleti yedi iktidarına aldı. Kahveyi ve tütünü şe-

¹ Mecmuai Ebüzziya. 7 Muharrem 1330 No. 127. 31 inci sene (Kahve ve kahvehane) başlıklı muktetifat kısmındaki makaleden.

² Sıhhat mecmuası 1884. No. 12. S. 50.

genç Sultan Osman'ın intikamını bu suretle almış oluyor, ve çığından çıkmış olan Yeniçeri eşkiyasını böylece yola getirmek istiyordu. Üçüncü Sultan Murad ve Dördüncü Sultan Mehmed de devletin emniyetini bozacak toplantılara fırsat vermemek için zamanlarında kahvehaneleri kapatmışlardı.

Namık Kemal'in dediği gibi biri mayı', biri havaî "duman" iki siyah ihtiyaç belâsı kahve ve tütün hakikaten Osmanlı memleketlerine birbiri ardınca girerek halkın hevesleri arzusuna atılmış ve az zamanda rağbet görmüştür.

İlk açılan kahvehanelerin sayısını bilemiyoruz. Ebüzziya mecmuasında deniyor ki : "... Eğer memleketimizde herşey için bir istatistik tutulmuş olsa idi, bir mahalleye bir ekmekçi furununa mukabil on kahvehane isabet ettiğini görür ve bundan da insanların zarurî olmayan hacetlerine olan meyelan ve inhimakinin zarurî ihtiyaçlarını tedarik ve elde etmekteki tehalüküne galebe ettiğini ibret gözü ile idrâk ederdik.

... Londra'daki kahvehaneler havas ve kibarların toplandığı yer, İstanbul'dakiler ise halk ve şerirlerin makarri idi. Birinciler müdavimlerinin tefekkürleri mahsulleriyle memleketin yükselmesine hizmet ediyordu. Bizdekiler ise bir takım kötü ruhluların ikide bir asayışı bozarak memleketi bin dürlü tehlikeye sokan fena niyetlerini kurmağa vasıta oluyordu. "Malûmdur ki dilimizde "Avur zavurun kahvesi" diye bir tâbir vardır. Bu tâbir halkın arasında en süfli tabakasında yaşamaya çalışan bir takım baş ve ayaksız ve yapmadığı kötülük kalmayan şahıslardan ötürü olsa gerektir.

Her manâya ise bu isimle meşhur olan kahvehaneler on sene önce (60 sene evveline) kadar mevcuttu¹.

diden yasağ edip gizlüce tiryakileri tedib eylemek bahanesiyle geceleri tebdilen şehri İstanbul'u dolaşıp nice eşirrayı itlaf etti. Halbuki (Elmer'u haîsün alâ ma menâ') fehvasınca halkın kahve ve tütüne hırs ve inhimaki arttı.

İstanbul cihetinden Galata'ya geçmek üzere hâlâ kayığa bindiğimiz Balık-pazarı iskelesinde olan bu kahvehanenin yerinde bir ticarethane vardır, deniyorsa halen burası istimlâk edilerek Eminönü meydanına katılmıştır.

Hakikaten halkın en sefillerinin toplanı yeri olan bu kahvehanenin ömrü yüz seneden fazla sürmüştür, ve zamanında İstanbul'un tarihi binalarından sayılmıştır. Önceleri burası Kalyoncuların tersaneye gelip gittikçe dinlenip kahve içtikleri yer olarak da söylenir.

Kahvehanelerde oturup dinlenerek kahve içenler olduğu gibi son asırlarda tavla ve satranç oynayanlar da olurdu. Kitap okuyanlar ve hattâ şiir okuyanlar, bu vâdide edebî musahabelere girişen şairler de vardır.

Peçevî : Devlet erkânı müstesna olmak üzere bütün kibar, zarif ve münevver adamların ilk İstanbul kahvehanelerini doldurduğundan bahsetmektedir.

1067 (1657)'DE KÂTİP ÇELEBİ'-NİN MİZAN-ÜL-HAK ESERİNDE KAHVE BAHSİ²

Bahs-i Sâdis, Kahvededir

Bu babda dahi selefde nice niza' vâkı olmuşdu. Aslı Yemen diyarında zuhûr eyleyüb duhan gibi âleme münteşir oldu. Bazı meşâyih Yemen dağlarını mesken idüb fıkarasıyla bir nev'i şecer yemişi olan Kalb ve Bûn dedikleri hubûbatı döğüb yerlerdi. Kimi dahi kavurub suyun içerdiler. Riyazât ve sülûke muvaffak ve kesr-i şehvete münasib bârid yâbis gıda

¹ Mecmuai Ebüzziya 21 Muharrem 1330, No. 129 ve 14 Muharrem 1330, No. 128.

² Mizan-ül-Hak fi İhtiyar-il-Ehak eseri. 1281 (1864).

Şinasi merhum tarafından ilk defa basılmıştır. 1306 (1888-89)'da Ebüzziya merhum kütüphanesi adına ikinci defa bastırılmıştır.

N. B. 619 T. T. E. Veliyüddin K. 3214 Hafız Veliyüddin hattı ile nusha Atıf Efendi K. 1703 ve diğerleri.

olmağla ehl-i Yemen birbirinden görüp meşâyih ve sofiyyun ve gayr-i, istimâl eylediler. Dokuz yüz elli hudûdunda gemiler ile Rûm'a geldikde azîm inkâr olunub hörmetine fetvâ verdiler. Yanık olduğundan gayri dûr ve cemiyet ile içilmesi feskaya teşbihdir dediler. Ebusuûd Efendiden naklederler ki götüren gemiler deldirüb yüklerini denize gark ettirdi. Lâkin bu meni'ler ve şiddetler müfid olmayub verilen fetvâlar ve söylenen sözler halkın kulağına girmeyüb bir bir kahvehaneler açılıb azîm şevk ve rağbet ile bir yere gelüb içtiler. Husûsâ keyf erbâbı keyflerini takviyet eder. Hayatbahş bir hâlet olmağla bir fincan uğruna can vermek katlarında câiz oldu. Anlar zamanından sonra gelen müftiler cevâzı ile ifta idüb Bostanzade merhum bir mufasssal ve manzum fetvâ verdi. Kahvehaneler kâh men' ve kâh ruhsat ile bir kaç sene bu minvâl üzere süründü. Bin tarihinden sonra inkâr olunmadan kaldı. Her yerde rayegân içilüb her sokak başında bir kahvehane açıldı. Kıssahanlar ve cenkçiler ile halk işden güçden kalub kâr u kış muattal olduğundan gayri padişahdan gedaya varınca halk birbirini kesüb biçmekle eğlenürlerdi. Merhum Gazi Sultan Murad Han 1042 evâhirinde bu mânâya vakıf olub halka şefkat ve nasihat yüzünden "umûmen memalik-i mahrusada vâki kahvehaneler bozulub min bade açılmaya" deyû ferman ettiler. Ol zamandan beru Darüssaltana kahvehaneleri kalb-i nadan gibi virandır. Gayru açılır ümidiyle bir zaman eshabı bozmayub kapamışlar idi. Sonra ekseri belki cümlesi bozulub gayri dükkân yapıldı. Lâkin İstanbul'dan gayri şehirler ve kasabalarda kelevvel açılıb içilir. Sâbıkâ zikr olunduğu üzre bu makûle umûr men'-i müebbed kabûl eylemez. Bundan sonra kahvenin vafına gelelim.

Kahve kendisi bârid yâbis idüğünde şüphe yokdur. Davud Antakî (tezkiye) de har-ı yâbis dedüğü müsellemler değildir. Nihayet suyla kaynayub şerbeti alındık-

da bürûdeti zâil olmaz; belki dahi ziyade olur. Zira su dahi bariddir. Anun için ateşi def' eder ve bir uzva dökülse yakmaz. Zira onun harareti hararet-i garibedir, te'sir eylemez. Lâkin yübüsetine bir mikdar fütur gelür. Meselâ kendü üçüncü derecede yabis iken ikinci derecede barid ratıbla mümteziç oldukda yübüsetinin bir derecesi gider. İkinci derecede yâbis kalur, ve yübüsetle nevmi defeder. Mizaca göre mutlaka idrarı vardır. Emzice-i yâbise eshabına husûsa sevdâvî mizaca çokluk münasib değildir; belki muhalifdir. Kesret-i istimâli sihr ve vesvas-ı sevdâvîye sebep olur. İçüldüğü takdirde şeker ile içilir. Lâkin mertüb-ül-mizaca, husûsa nisyanı gayet muvafıktır. Anlar ağır kahveleri çok çok içmek gerek. Sevdâvî olmamak şartıyla kesreti anlara zarar etmez.

KAHVEHANELERİMİZİ MÜVERRİH AHMED REFİK'İN GÖRÜŞÜ¹

... İstanbul'un gönül ehli, okur yazar zürafası kendilerine güzel bir toplantı yeri buldular. Az zamanda kahve kale kahveleri adam almaz oldu. Kahvelere gelenler, İstanbul'un ayak takımından değildi. Şair, edib, ilimden ve marifetten anlar ricalindendi. Her kahvehanede yirmi otuz köşede meclisler kurulurdu. Kiminde kitap okunur, dinlenir, kiminde tavla, satranç oynanır, seyredilir, kiminde en yeni gazeller ve kasideler vecd içinde okunarak gönüller teshir olunurdu. Eşi, dostu kahvehaneye toplayup "Yaran Cemiyetine Sebeb Olmak için" ziyafet verenler de vardı².

Halkın bu rağbeti, kahvehanelerin sayısını da arttırdı. Kahvehaneler gittikçe revaç buldu. Mazul kadılar ve müderisler kahvehane meclislerinden ayrılmaz oldular. Vazifelerinden kaybettikleri zev-

¹ Eski İstanbul Kahvehaneleri. Akşam Gazetesi Ağustos 1936 K.

² Bu kısım Peçevî tarihinden alınmıştır.

ki oralarda bulmak istiyorlardı. Hattâ büyük rütbe sahipleri bile.

İlim ve zevk adamlarının kahvehanelerde toplanmaları devlet adamlarını kuşkulandırdı. Ulema derhâl nutka geldi. “Mesavîhanedir ana varmaktan meyhaneye varmak evlâdır” demeye başladılar. Meyhaneler zâten vardı. Fakat bu yenilik onların gözlerine battı. Cami’lerde vaizler başladı. Padişahdan son yeniçeri yoldaşına varıncıya kadar, bütün ümmet mey ve mahbub sevdasıyla uğraşırken, zararsız bir kahve için fetvalar çıkarmaktan da geri durmadılar. “Her nesneki fahm mertebesine vara, yani kömür ola, sırf haramdır.” Fetvalar ardı sıra çıkınca, devlet adamları başlarından korktular. Fakat, yine gizli gizli kahvehanelere devamdan geri durmadılar. Bu sefer, çıkmaz sokaklarda koltuk kahvesi diye kahvehaneler açıldı. Halk kâh bu kahvehanelere giderler, kâh dükkânlar ardında, arka kapıdan girerek kahvelerini içerler ve keyiflerini yaparlardı. Hattâ subaşı’ya, Asas Başıya para yedirilerek, kahvehanelere girmeğe mezun olanlar bile vardı.

İstanbul kadısı manav İvaz Efendi kahveye çok düşküdü. Evde ne zaman ocağın kazanı yansa hatırına kahve içmek gelirdi. “yalakların, yalakların” diye kahve fincanlarının hâtırasını içinden çıkarırmazdı.

Üçüncü Murad devrinden sonra kahvehaneler okadar çoğaldı ki, halkın kahve içmesinin önüne geçmek ihtimali kalmadı. Müftüler ve vaizler dillerini değiştirdiler. Zaten onlar “Âyet” i de “Hadîs” i de her hangi kuvvete karşı menfaatlerine göre değiştirmezler mi? Bu sefer kömür hâline gelmez imiş. İçilmesi caiz imiş” demeye başladılar.

Ortalık birden bire serbestlendi. Meşayih de akın akın kahvehanelere doldular. Hattâ devletin en ileri gelen vezirleri gelirlerini arttırmak için kahvehaneler yaptırdılar, ve dükkânlarında halka kah-

ve sattılar. Günde bir iki altın kazanmayı kendileri için kâr saydılar.

ZAMAN ZAMAN KAHVEYE ESKİ VE YENİ YASAKLAR

Aleyhte konuşanlar ve fetvalardan şarab gibi kahve de bilerek ve bilmiyerek çok fena sayılmış ve men’i cereyanı kuvvetlenmiştir. Buna her halde daha kuvvetli bir içtimai sebep olmalıdır. İşsiz taifesi, geri kafalı ve bir takım serseri yaratılıştaki bazı rezillerin ufak tefek hâdiselere de sebep olarak toplandıkları yerler olmasından ve bazı uygunsuz toplulukların devlet ve memleketin emniyetini selb edecek hareketlerde bulunabilmeleri ihtimali, hattâ bazı misalleriyle tebeyyün etmesinden bu gibi toplantılara haklı olarak hükümet mâni’ olmak istemiş ve kahvenin güya mazarratı gibi gösterilmek istenmiştir.

İşte yasak edilmek istenen bu gibi toplantılara kahve bahanesi ile sığınak olabilecek kahvehanelerdir.

Üçüncü Sultan Murad zamanında (Koltuk Meyhane’lerine mukabil (Koltuk Kahve’leri) açılmış, tiryakiler çıkmaz sokaklarla sapa semtlerde kurulan bu yerlere bazı dükkânların arka kapılarından işlemeğe başlamış, fakat nihayet ülemanın da kahve iptilâsına uğraması gittikçe bu yeni nesnenin haram olmayıp helâl olduğu hakkında manzum ve mensur fetvalar verilmesine sebep olmuştur.

(Kahvehanelerde zamanları hükümetlerinin yaptıklarını tenkit etme temayülü âdeta bir kahvehane siyasiliği meydana gelmiştir. Buralarda vakit öldürmeler haddi aşınca hele münakaşalar esnasında devrilen sobalar, yangınlara sebep olunca dördüncü Sultan Murad bu kahvehaneleri yıktırması hem de bütün içmeyi yasak etmişti.

Tarihçi Naima bu sebeble kahvehanelerin, bir günde bekâr odaları derici ve nalbant dükkânları haline konulduğunu söyler. N. S. B).

Bu mevzuda elimize geçen bazı kayıtları buraya sıralıyorum.

— Zuhur-u kesret-i kahve der Rum 969 (1561) cümle altın ve gümüş avaniyi kaldırıp fağfuru ve çini zarflardan eklü taam ve her veçhile fark-ı helâl ve haram ederlerdi. Solakzade tarihi¹.

— Kahve ve Türkiye’de men’i istimali, sene 1043 (1633-34)².

— Risale-i Mürşid-ül ihvan fi hakk-üd dühan 1315 (1897)’de yazılmış haram ve üzerine mühim bir metinde (Kahve dedikleri şeyde dühanda olan cinnetlikler olmadığından mubahtır. Lâkin keyif ve oyun için kahvehanede içilirse haramdır.³

— Men-i Sahk-i kahve: Öteden beri ahali kahveyi çekirdek alıp evlerinde çekerlerse de ihtisab rüsumu (Belediye Vergisi) ihdası sırasında 1245 1830) kahveden ihtisabiye alınması için tahmishane kahvesi “çekilmiş kahve” almayıp evlerinde kahve çektiklerinden kahve resmi azaldığından çekilmiş kahveden başka kahve satılmaması emredildi.⁴

KAHVE VE TÜTÜN

Burada sözü yine Ahmed Refik’e verelim:

“... Tütün; halkın ondan hiç haberi yoktu. Kahveyi hep tütünsüz içiyorlardı. Nihayet 1606’da İstanbul’da tütün tütmeğe başladı. Kahve Şark’tan, tütün de Garp’ten geldi. İkisi de İstanbul’da birbirine kavuştu. Tütünü İstanbul’a getiren “İngiliz Keferesi” idi. Fakat keyf için satmadılar. “Bazı emraza şifadır diye sattılar. Fakat İstanbul’un keyf ehli zarafası, tütünü kahveye pek çabuk uydurdular. Kahve gibi, ona da birden mübtelâ oldular. Kahvehaneler,

tütün dumanlarından oturulamıyacak hale geldi. Hattâ sokaklarda bile çubuklarını tüttürenler vardı. Bazen şaka için birbirinin gözüne ve yüzüne tütün üfürürler puf puf diye sokakları kokuturlardı”.

İstanbul’da tütün düşmanları çoğaldı. Tütünün aleyhinde bulunanların mutalâası şu idi. Tütün muzurdur, sakalı ve sarığı kokutur. Evlerde yangın çıkarır. Sabahları dimağda kötü bir koku uyanırır. İnsana işini gücünü bıraktırır. İstanbul’a müthiş bir yangının zuhuru tütün aleyhdarlarına hak verdirirdi. Bu yangın 1637’de Cibali kapısından çıktı. Zeyrek yokuşu, Vefa, Fatih, Sarıgözel kâmilan yandı. Fatih camiinin minare külâhları bile tutuştu. Camilerde tütün aleyhinde vaızlar başladı. Divan’dan Meni Duhan babında hükümler bile çıktı. Halk esasen devlet zulmünden bizardı. Şimdi bir çubuk içerek yapacağı keyiften de mahrum kalmayı nefesine yediremedi. Hele şairler, artık dillerini tutamadılar.

Zararsız dühan hakkında neyler
bunca dikkatler

Dühanı âhı mazlumanı men’ eylen,
hüner oldur.

diye feryada başladılar.

Tütün yasağı bütün şiddetiyle sürüp giderken kahve alabildiğine yayıldı. Yemen’den ve San’a’dan kantar kantar kahve gelmeğe başladı. Devlet körü körüne yaptığı harblerin açığını kapatmak istedi. Tuna boylarında saltanatı uğruna kanını döken halkın bu sefer, zevkinden ve neş’esinden de vergi almağa kalkıştı. “Mukataaî Resmi Dühan” İstanbul gümrüğü mülhakatından oldu. Artık İstanbul’da halk kahvehanelerde serbest serbest oturabildiler. Kahve ve tütün birbirine karıştı. Ne zarif kahvehaneler açıldı. Bunların içinde çok güzel sanat eserleri vardı..”

Türkiye’de tütünün menşei Esmarüt tevarih Zuhuru Şürbi Duhan’ı 1012 (1603)’de ve kaldırılmasını” meni şürbü Duhan. 1043 (1633-34) tarihi bildiriyor.

¹ Ahmed Rasim, Osmanlı Tarihi C. 1 Sa: 349.

² Nevsal-i Osmani, Kronoloji kısmı 1326.

³ Y. Mühendis Ekrem Hakkı Ayverdi Kütüphanesi nüshasından.

⁴ Lütfü Tarihi C. 2 Sa: 163.

MEMLEKETİMİZDE KAHVENİN
İÇİLİŞ TARZI VE İLK ŞİKÂyetLER

Ebüzziya Tevfik Mecmuasında¹ şöyle yazılmaktadır.

"1703 de Bavyerada basılmış bir kitap gördük ki Türk kahvesine dair içinde şu doğruya yakın bilgiyi bulduk :

... Türkler ufak kâselerle² sabah ve akşam birbirlerini ziyarete gittikleri zaman siyah ve sıcak bir çorba içerler.

Bu çorbayı Arabistan'dan gelir bir nevi tohumun ateşte yakıldıktan sonra hasıl olan tozundan imal ederlermiş.

Çiğ daneleri yeşil bezelyeye benzer.

Bu yemekten sonra içilirse hazmet-tirmiş ve uykuyu kaçırırmış. Türkler bunu akşam, sabah ve her yemeğin sonunda içerler ve içtiklerinde pek ziyade hoşlarına gider.

Bu çorbadan bir kâse içince yorgunluklarını unuturlar. Ben tatmak için bir yudum aldım. Gayet acı buldum. Fakat yaktıkları zaman hiçbir şeye benzetemiyeceğim surette lâtif bir koku saçıyor. Bu tohumun arapca adına kahve diyorlar.

En âlâ kahve Yemen kahvesidir. Nisabında kahve pişirmeğe ve kahve içmeğe Osmanlılar ve Osmanlı kavimleri içinde araplar kadar vakıf bir kavim yoktur.

Kahve Arap dilinde içilecek mânasına "şarab" demektir.

Kelimenin bu mânasından dolayı gittikçe ülema sınıfı arasında dedikodular başlamıştır.

— Halk kahvehaneye mübtelâ oldu, mescidlere kimesne gelmez oldu gibi şikâyetler yükselmiştir. Hattâ ulemadan bazıları kahvehanelerden bahsederken :

— Mesavihanedir. Ana varmaktan meyhaneye varmak evlâdır, gibi sözler söylemişler ve nihayet bazı müftüler :

— Her nesneki fahm mertebesine var, yani kömür ola. Haramı sırfdır şeklinde fetvalar bile vermişlerdir.

ZAMAN ZAMAN KAHVE
DARLIĞI VE İHTİKÂRI

Bir çok zamanlar kahve tarihinde de bugünlerde olduğu gibi hep hariçten ithal edildiği için İstanbul'da darlıklar olmuştur. Bir zamanlar hele Birinci Cihan Harbinde İstanbul nohut ve fındığı kavurarak kahve yerine içmiştir. İkinci Cihan Harbinde de çok sıkıntı çekilmiş, son on senedir döviz tahsis edilmemesi bazen devamlı kahvesiz kalmayı icap ettirmiştir. Tarihdeki darlığı Nihad Sami Banarlı şöyle yazıyor :

.... İstanbul'un huyundan mı suyundan mıdır? bilinmez. Bazen de imparatorluğun on sekizinci asır gibi hâlâ çok zengin olduğu, hele döviz darlığı nedir hiç bilmediği devirlerde bile şehirde bu ihtikâr fırtınası esebilirdi.

Tezkireci Safi böyle bir kıtlık çağında okkası beş kuruşa yükselen kahvenin bu müthiş, pahalılığından şikâyet eder. 1120 (1708) tarihinde kahve aziz olup beher kıyyesi beşer kuruşa satılmakla büyük küçük kimseye halis kahve verilmeyüp nohuttan kahve hemen bedava içildiğinden şair Taib şu beyti nazmetmiştir.

Olalı kahvei Rûmî nümayan

Nohudi meşreb oldu cümle yaran, der.

Böylelikle Yemen'in halis kahvesine mukabil nohut kahvesine de o devirde kahve-i Rum-Türkiye kahvesi denildiği anlaşılır. Aynı tarihlerde İstanbul'daki ihtikârdan bahs eden bir şair :

Çıktı ateş pahasına her dem

Satılır dirhem ile öd asa

Ya kömür şöyle kim gubarı dahi

Tutiya oldu dideye hâlâ

Rugani dil erimede şeb ü ruz

Mum deyu şem'a veş yanıp fukara

Kahveyi mezhebine uydurdu

Nohudu kavurup içer zürefa

.... Tarzında uzun bir manzume yazarak devrinin pahalılığını tarif eder.

¹ Eski İstanbul Kahvehaneleri. Akşam G. Ağustos 1936 K.

² Büyük fincanlarla, demek olmalı.

İkinci Cihan Harbinde de kahve azaldı ve hattâ bulunmaz oldu. Kaçak olarak ne surette temin edildiği bilinen kahveden ele geçirenler olurdu. Bana da böyle ikiyüz elli gram kadar çiy kahve hediye geldi. Eve, içen yok diye götürmemiştim. Birgün şerhi Mütun üstadı müderris Ferid Kam beye Bayezid'de rastladım. Elini öptüm. Bir müddettir Hereke'de oğlumun yanındayım. İstanbul'a kahve aramağa geldim, bulamadım. Müteessir dönüyorum dedi. Hemen bana geleni hatırladım. O zaman Divanyolu'nda Şark Mahfelinde bulunan muayenehanemi şereflendirdi. Gelen paketi aynen verdim. Pek sevindi ve hayır dua etti sonra şu beyiti okudu.

Vermiş olsan meselâ nakde bedel
dürrü aden
Kahve bulmak daha güçtür Yemen'in
fethinden.

MEMLEKETİMİZDE KAHVE YETİŞTİRİLMESİ

Bize kahve eskiden Yemen'den gelirdi. Bu arada ismi söylenmezdi ama Garp tüccarları da getirirler veya yollarlardı. Bunun menşei bilinmezdi. Fakat Cümhuriyet devrinden sonra bu memleketin ismi Brezilya diye çok söylendi. Zira orası bütün dünyaya çekirdek kahve ihrac eden bir memleketti ve oradan her yerden ucuz temin ediliyor, deniyordu. Brezilya'da kahve bol yetişiyor. Fiyatı da düşürmemek için fazlasını yakıyorlar havadisini de gazetelerde okuyorduk.

Bir aralık memleketimizde kahve yetiştirilmesi mümkün olup olamayacağı meselesi ortaya atıldı. Münakaşalar ve temenniler yapıldı. Anadolu'nun Cenup Tropikal iklimli semtleri müsaid dediler ve bunun Antalya tarafında tecrübesinin yapıldığı da yazıldı. Lâkin oralarda hâlâ tecrübe devresi mi geçiriyor, az bile olsa istihsal oluyor mu bu hususta malûmat sahibi değiliz.

Yalnız kahvenin bizde yetişebileceğini mütchassislar söylüyorlardı. Nite-

kim Süleymaniye'de Botanik Enstitüsü serlerinden birinde meraklı profesör Heilbrun'un getirdiği bir kahve ağacında sayılı yemişlerini görmüştük. Fakat bu İstanbul'da yaz kış aynı şartları haiz birer de nümune olarak ve tedris maksadiyle muhafaza olunuyordu. Vatan gazetesinin 20/II/1960 sayılı nüshasında "Akhisar'da Kahve Yetiştirildi" diye İzmir menşeli bir haberde şöyle deniyordu :

İsmail Sürel adında bir şahıs Akhisar'da kahve yetiştirmeye muvaffak olmuş ve bugün ilk mahsulünü az miktarda alan İsmail kahveleri, basın mensublarına ikram etmiştir. İsmail Sürel "Memleketimizin sıcak bölgelerinde kahve yetiştirilebileceğini söylemektedir".

Bir zamanlar bize portakal Suriye'den gelirdi. Şimdi Cenup vilâyetlerimizin mahsulleri bize yettiği gibi ihrac da edilebilmektedir. Muz da keza. Demek bunun lâfi edilmeğe ve bir kaç ufak da olsa misâli verilebildiğine göre istikbali olan bir ürünün hiç olmazsa sözü edilmeğe başlanmasını da bir hayır alâmeti telâkki etmekteyiz.

KAHVE VERGİSİ

Kahve her halde ilk zamanlarda imparatorluğumuzun bize bağlı Yemen ilinde çıkmasından Mısır yolundan vergisiz geliyor ve satılıyordu. Sonra buna inhimak ve dolayısıyla sarfiyat çoğalınca onsekizinci asırdan itibaren bir vergi konmuştur. O zaman adı (resimdir). Başvekâlet Arşivinde buna dair bir çok işlem görmüş kâğıtlar vardır. Fihristlerindeki özetleri şöylece tarih sırasıyla kaydedelim.

— Sene 1129 (1717) emekli ve dualılara kahve resimlerinden vazife tevzi müsvedde defterleri, muhtelif tarihlerde, Baş vekâlet Arşivi 9. defter N. 2.

— 27 za sene 1138 (1726) Saray aşçılarından Ambari İsmail Mehmed'e İstanbul Kahve resimlerinden günde on ak-

çe ulûfe tahsis olunduğuna dair. B. V. A., Saraylar dosyası N. 1592.

— 1144 (1731)'de kahvenin bir mikdar azalması bahanesi ile misafirlere şerbet verilmek üzere sâdır olan ferman sureti Köprülü K. Hafız Ahmed Paşa K. N. 253 varak 62. a.

— 1144 (1731) halkın kahveye iptilâsı artmış ve zaruri ihtiyaç mertebesine varmasından bu sırada Mısır'dan az gelmesi mevzuu üzerine bir vesika B. V. A., Belediye dosyası N. 1973, 2148, 2157.

— 11 za sene 1177 (1764) Zeynep Sultana has tâyin olunan kahve rüsumu mukataası malinden olmak üzere mezkûr mukataa mutasarrıfları İvaz Paşazadelerden 750 kuruş alındığına dair Müşarünileyhin kahyası tarafından verilen 3 tahvil. B. V. A.) Saraylar K. N. 375.

— Sene 1179 (1765) kahvenin okkası 64 para, attar esnafının beher okka kahveyi 60 paradan ahaliye satmaları ve bir okka çiğ kahveden 320 dirhem kavrulmuş kahve husule geldiğinden 320 dirhem kavrulmuş kahvenin 77 paraya satılması. B. V. A., Belediye D. N. 520.

— 5 M. 1181 (1767) Esmâ Sultana İstanbul Kahve resimleri mukataası malinden senevi ayrılan 3000 kuruşun alındığına dair telhisi ile birlikde temessük B. V. A., Saraylar D. N. 404.

— 1211 (1796) Sabık padişahın 5 ci kadını Muteberin İstanbul ve tevabii kahve resimleri sehimlerinden mutasarrıf olduğu iki mühim hissesi faizini aldığına dair bir senet.

Bunlardan öğreniyoruz ki kahveden alınan vergi bazı sarf yerlerine de tahsis olunmuştur. Bunların karşılığı olmuştur. Âdeta bir bütçe faslıdır. Kimlere tevzi olunuyorsa bir deftere kayıtlıdır.

Kahve zaman zaman azalmış ve çoğalmış, ona göre tedbirler alınmıştır. Bir mikdar alınca misafirlere şerbet verilmesi hususunda ferman bile çıkarılmıştır. Yine vakit vakit kahveye iptilâ o kadar artmış ki âdeta ekmek gibi zaruri bir ihtiyaç maddesi haline girmiştir. Kahveden ali-

nan vergi bazen sultanlara ve saray mensuplarına da karşılık kabul edilmiştir. Kahve hem çiğ hem de kavrulmuş ve hattâ dibekte döğülmüş olarak da satılmıştır ve aralarındaki fiat farkı ayarlanmıştır.

KAHVE HAKKINDA XVI INCI ASIRDA HEKİM MEHMED BEDREDDİN KAYSUNİ'NİN ŞAHSİ MUTALAALARI¹

— Ben kahve hakkında okuduğum kitaplarda hiç bir şey göremedim. Söyliyeceklerim kendi tecrübeme dayanır.

— İlâçlardan hiçbirini hakkında mutlak surette nafidir veya ne de mutlak surette muzirdir denilemez. Bu ilâçların hepsinde bir noktadan bir menfaat görülse bile başka bir noktadan mazarrat görülür. Her hangi bir ilâç bir noktada başka bir ilâcdan daha nâfi' olabilir. Meselâ Tiryak ilâçların en nâfii olduğundan bütün hekimlerin ittifakları olmasına rağmen bunun da her noktadan mutlak surette nafi' olduğuna hükmedilemez. Sözüün doğrusu kahveye de aynı hükmü vermek ve bunun da başka ilâçlar gibi yalnız bazı hâlde nafi' olduğunu söylemektir.

— Kahve fail olarak biraz bürudete maildir. Kuvvetlerinin mürekkep olması ve kendisinde bir har cüz' bulunması da baid değildir. Hazım ve saire gibi fiilleri bu sebeple icra eder. Kahve yâbisliğe maildir. Yâbis mizaçları bozar.

— İçilmesindeki faydalı miktarı içenlerin mizacına göre takdir edilir.

— Hekimlerin "her şeyin çokluğu tabiatın düşmanıdır" sözü unutulmama-

¹ Türk asıllı olup Mısır'dan gelerek saray hekimi olan ve Kanunî Sultan Süleyman'ı nikris hastalığından tedavi eden ve liyakati hasebiyle Hekim Başısı olan Mehmed Bedreddin Koşonî "Kaysunî" El kavlünnefis ved dürrünnefis" diye bir eser yazmıştır. (Ragıp Paşa K. No. 1482, 53 üncü varakta kahveye dair izahı vardır. Kendisine bu hususta 8 sual sorulmuştur. Verdiği cevaplar yukarıdadır.

lıdır. Bunun da çoğunun muzir olduğunda hiç de şüphe yoktur.

— Baha araz yoluyla yardımı dokunacağı söylenebilir.

— Kahve yemek sonunda hazim başladığı vakit içilmelidir. Aç karnına mizaçları barit olanlara iyi gelir.

— Mizacı barit olanlar kahveyi biraz şeker veya bal ile içmelidir¹.

KAHVENİN TESİRİ HAKKINDA ESKİLERİN TELÂKKİLERİ

— Memleketimizde tarihte çay hiç bir vakit kahvenin yerini tutamamıştır. Çay tarihimiz, kahve kadar zengin değildir. Memleketimizde kahveye karşı ananevi bir inhimak vardır. Asabı tenbih noktasından çaydan daha hafif telâkki edilmiştir. Asabın ve dimağın istirahatine hizmet eder. Yahut ruhi haletimiz öyle hüküm vermiştir.

— Eski Yemen Sofileri insanı uyanık tuttuğu için zikir zamanlarında bol kahve içerlerdi, bir aralık kahve bu Tanrı âşıkları arasında mukaddes içki oldu.

Bu cihetle kahve sevgisi (Yakavi) diye zikreden Yemen dervişlerini sarmıştı¹. Rakı ve şarap gibi sarhoş etmiyen, bilâkis zihne uyanıklık veren halis kahveyi içtikçe devrin şairleri ne şiirler terennüm etmez, ne nükteler söylemezlerdi. Bu yüzdendir ki Tarihçi Naima, eski İstanbul kahvehanelerini :

(Mecma-i Zürefa)

güzel davranışlarla, güzel konuşmaların toplantı yeri diye isimlendirir².

— Zamanımızda şuyu' bulan kahve memleketimizde de görüldü. Haram olduğuna dair bir hüküm yok. Çünkü çok içilse sekir vermez, insanın ne anlayışına ne aklına ve ne de bazı hususiyetlerine, vücuduna ve mizacına halel getirmez.

İnsanları farz ve vaciplerini ifa etmekten men etmez, belki takviye eder. Haram olduğu hakkında bir emir bulunmadığı gibi mukayese edilecek bir benzeri de yoktur. Yalnız fiski-fucur cemiyetlerinde, oyun ve eğlence ile içilen kahve haramdır, müteassıp ve cahil olanları müstesna. Cumhur haramlığı cihetine gitmemiştir³.

Çok kahve içmenin zararları kahve ve kadınlar mevzuunda yazılmış bazı makaleler ve bazı mecmualarda görülmüştür. Fakat bunların ilmî olmaktan uzak indi bazı mülâhazaları içine almakdan dolayı tekrarından vaz geçiyoruz. Bunları enstitümüz arşivinde kahve ve kahvehanelerimiz dosyasında görmeleri mümkündür. Kahvenin faideleri konusunda da yazılmış bazı bahisler olduğu gibi kahvenin hastalara içirilmesini tavsiye eden hekimler bu meyanda gösterilebilir.

KAHVE MÜESSİR MADDESİ (CAFEİNE) HAKKINDA

*Dr. Âkil MUHTAR'ın verdiği
Farmakolojik Bilgi⁴*

“Kahve “Coffea Arabica” foya familiesinden olan bu ağaçcıklar aslen Habeşistan'da⁵ yetişirken sıcak memleketlerin muhte if yerlerine dağılmıştır. Malûm olan daneleri kesretle kullanılmaktadır.

Daneler yeşil iken 10-13 zeyti tayar ile tanen ve %1-2 kafeini havidir. Kavrulduğu zaman bir yağ hasıl olarak kahveye mahsus taam ve kokuyu verir. Buna Cafeon ismi verilmiştir ki Kafetanik hamızından çıkar. Aynı zamanda biraz formik asid ve asetic asid ve Resorcine hasıl olur. Bu sebeple kavrulmuş kahve tozu cüzi muzadı taaffündür.

³ Mekke Vâizlerinden Şeyh Sinan, haram şeyler meyânında söylemiştir. Aslı arapcadır. Bakınız: Lâleli K. N. 1463.

⁴ Dr. Âkil Muhtar. Fenni tedavî ve tesirati edviye dersleri, ikinci baskı 1929 S. 545.

⁵ Koffa bölgesinde kahve isminin bu bölge ile alâkası söylenir. Bakınız Nihad Sami Banarlı makalesine.

¹ M. Şerefeddin Yaltkaya : kahveye dair bir Türk hekiminin şahsî mütalâaları yazısından alınmıştır. Türk Tıp Tarihi Arşivi K. Kısaltılarak yukarıya alınmıştır.

² Bakınız: Nihad Sami Banarlı mekalesi.

Kafeinin diğer ismi Théine'dir. Kimyevî adı Trimetil Ksantin'dir. 1819'da Runge tarafından keşfedilmiştir. Kafein bir çok nebatlardan çıkarılmış bir alkoloiddir. "Caféine" hazım yolunda süratle kana karışır ve böbreklerden itrah olunur. Vücudun çabuk çıkar. Küçük bir miktarı 24 saatten fazla kalır.

Kalb ve damarlara tesiri mühimdir. Teneffüs uzuvları asabi cümle ve merkezlerini tenbih eder. Yorgunluğu giderir.

Zihin faaliyetine tesiri vardır. Kahve ve çay içildiğinde uyku kaçır. Yorgun dimağ yeniden faaliyete başlar."

Bir fincan kahvede kafein miktarı 0,01-0,02 arasında. Alman kodeksine göre insana bir defada 0,50, 24 saatte 1,5 gram kafein verilebilir. Arka arkaya beş fincan içerse a'zamî kafein alır. Lâkin bugün piyasada kahvelerde kafein pek çok değildir. Fazla kahve içmek ile baş dönmesi, ellerin titremesi, kalp çarpıntısı, kulak uğultusu, mide bulantısı, nabız çoğalması, terleme ve hattâ kramp görülürse de zehirlenme ve ölüm vakası işidilmemiştir. Kahve ile hayatı bitirmek için yüz fincan içmek lâzım.

Kalbe dokunduğu rivayetinin çoğalmasına karşı bazı firmalar kazanmak maksadiyle kafeini alınmış kahveler satmaktadırlar.

Bizce zaman zaman kahve içilmesinden ziyade her iyi şeyde de olabileceği gibi miktarının fazla olması zararlıdır.

En son yapılan incelemelere göre, iki ile altı fincan arası, yani 0.10 gramla 0.30 gram miktarında kahve, insan vücuduna kafain bakımından faydalı imiş.

12 fincanı aşınca —ki Balzac'ın her gece içtiği ortalama kahve miktarı bu idi— hezeyanlar başlarmış. Günde otuz fincana çıkınca kahvenin mükemmel bir intihar vasıtası olduğu anlaşılmış.

MEŞHUR KAHVECİLERE BİRKAÇ MİSÂL

— 991 (1583) tarihine aid bir kahve haneye Macunî Zadenin söylediği tarih:

*Mecmai ehli dil makamı safa
Tarzı makbul ve ka'rı müstesna
geşt olunsa cihanda bir dahi yok
Oldu bir kahvehane nev payda
Didi naçar seyreden tarih
Cennet asâ bu câyi bî hemtâ¹*

— 999-1020 (1591-1611) seneleri arasında Çelebi'nin İstanbul'da evi ve onun yakınında bir kahvehane dükkânı olup kiraya verirmiş.²

— Üsküdar'da Harem İskelesinde Paşa Baba Kahvesi.

Bu kahvehane elyevm deniz kenarında durmakta. Bahçe eski havuz ve eski binasıyla ve iki sedle bahçesiyle tam iskele binası arkasındadır. Dr. Rifat Osman Bey'in XIX uncu asır sonundaki hâtırasına göre sahibine Paşa Baba derlermiş. Bu Adlî Sultan Mahmud'un Ham-lacılarından imiş. Kahvehanesinde onun oturduğu döşemeler ve koltuk parçalarından varmış. Kahvehanesine gelip oturan civarın kibar sakinlerine :

— Dikkat edin burada Sultan Mahmud Efendimiz de oturmuştur. Onun oturduğu yere siz de yaslanıyorsunuz, dermiş.

Rivayete nazaran bu döşemeleri bir İngiliz satın alıp götürmüş.

— Kahve Furuş "satan" Derviş Mehmed'in Kasımpaşa'da mezartaşı ibaresi: ³ Hoşca Baba idi Derviş Kalender meşreb Saliki Tekkei Uşşakîde, tekva

Vakti dükkânî kanaat köşesinde geçirip

Kahvenuşânî ahibba ile meclis ara Bezme yahû dedi gitti yazıla tarihihi Ruhûşâd ola bu Derviş Mehmed Baba

Fi 12 c 1197 (1783)

¹ Süleymaniye Umumi Kütüphanesi. Esad Efendi K. No. 3436 el mec.

² Mendelabci (!) Hızri'nin sahip olduğu mecmuadan. T. T. E. Kahve ve Kahvehaneler dosyası.

³ Hadikatül Cevami' müellifi : Ayvansaraylı Hafız Hüseyin Efendi el yazısı ile mecmuasına kaydetmiş. Topkapı Sarayı Müzesi Hazine K. No. 1565 S. 156.

XIX uncu ASIRDA İSTANBUL'un MEŞHUR KAHVEHANELERİ

Ebüzziya Tevfik Bey bunların üçünden şöyle bahsediyor :

“İstanbul'un 40-50 sene önce “1330 tarihine göre” kurulup 15-20 seneye gelinciye kadar şöhretini muhafaza etmiş üç kahvehane tanımaktayız ki bunların birincisi :

— Mahmud Paşa camii havlusunda Şeriye mahkemesi yakınındaki kahvehanelerin biri. Diğeri :

— Okcularbaşındaki uzun kahve. Üçüncüsü :

— Karakulak Hanı, idi, (3).

— Üsküdar'da Harem İskelesinde Paşa Baba Kahvesi.

— Eyüp Sultan'da Bostan İskelesi kahvesi.

— Yerlerinde bahsolunacak diğerleri....

ZAMANLARI MEŞHURLARININ DEVAMETTİKLERİ KAHVEHANELER

I. Mahmud Paşa camiindeki kahvehanede toplantılar.

Burasını Ebübüzziya Tevfik Bey Paris'in “Kafe Prekop'una mukabil sayıyor (3). Çünkü buraya zamanının en şöhretli ve zarif âlimleri, meşhur şair ve ediblerinden :

— Ceridei Havadis muharriri Ali Efendi.

— Ceridei Havadis Muharriri Hafız Müşfik Efendi.

— Âlimlerden meşhur Abdi Bey.

— Münif Efendi.

— Edhem Pertev Efendi.

— Meşhur Riyaziyecilerimizden Müneccimbaşı Osman Saib Efendi.

— Bekir Sami Paşa.

— Divan Efendisi Midhat Efendi “Midhat Paşa”

— Attar Hacı Ahmed Efendi.

— Recai Efendi.

— Ahmed Faris Efendi.

— Takvimi Vakayi' musahhihi vakanüvis Lutfi Efendi.

— Şairlerden Lebib Efendi.

— Şairlerden Kâzım Bey

— Şairlerden Hayri Efendi.

— Şairlerden Fatih Efendi.

— Şairlerden Bursalı Sakib Efendi ve emsali kibar fudela, gelirlermiş.

Bu kahvehane âdeta mecmâi fudala “Akademisiyenlerin kulübü gibi “idi. Ciddi bahisler ve hattâ memleket meseleleri üzerine konuşulur, şiirler okunurdu.

Bu zatlerden bir takımı sabahları ve yaz günleri de öğleden sonra toplanırlarmış. Öğleden sonra gelenler içinde şatranç ve dama ve Osmanlı oyunları ile vakit geçirenler de olurmuş. Burasının diğer kahvehaneler gibi rastgele müşterisi yokmuş. Âdeta bu değerlere münhasır gibi imiş. Lâkin kendileriyle görüşmek isteyen tanıdıkları gelebilirlermiş. Tıbbı bugünün cemiyetin üstün tabakasında sayılanların devam ettikleri sayılı kulüblerinden imiş.

Ebüzziya merhumun tanıdıklarından bir zâtin Mahmud Paşa Kulübü hakkındaki rivayeti budur :

“Arasıra Ahmed Farisi Efendi beni de götürürdü. Merhum ile sohbet edebilecek zâtler mahduttu. Çünkü Arapça konuşabilenler yoktu. Edebî lâtifeler de pek lâbüalî idi.

II. BAYEZİD'DE OKCULAR BAŞINDA SARAFİM KIRAATHANESİ

Bir yerde yalnız dinlenilir, kahve içilir, ve oturulursa ona kahvehane denirdi. Eğer gazeteler veya kitaplar ve mecmualar var da okunabilirse oraya kıraathane denirdi. Sarafim'in bu kıraathanesine uzun kahve de derlerdi. Bayezid'de Büyük Reşid Paşa türbesiyle karşı karşıya idi. Bu kahvehanenin Paşanın (1799-1857) son yıllarında ve yahut vefatı akebinde açıldığı söylenir. Önce-leri burada Mahmud Paşa ve Ayasofya kahvelerinde mülkiye ve adliye mazûl-leri olduğu gibi müdürler ve azledilip boşta kalanlar toplanır.

“Ceridei Havadis” le “Takvimi Vakayi” den ibaret olan ve biri her hafta

Salı veya diğeri Perşembe günleri neşredilen bu iki gazeteyi en önce bir kahvehanede toplanıp müşterilerinin okumasına arzeden müteveffa Sarafim Efendidir. Sonraları Tercümanı Ahvâl, Ruzname, Tasviri Efkâr, Mecmuai Fünun, Mir'at gibi günlük gazete ve mecmuaların da çoğalmasıyla bu kahvehane bir kıraathane halini almıştır. O tarihlerde bazı ufak yeni ve işidilmemiş eserler tab' olundukca burası satış ve tevzi' yeri olarak ilân edildiğinden çok rağbet görürmüş.

Sarafim naşirlik de etmiştir. Üstlerinde: "Devleti Aliyyei Osmaniyede kıraathane mucidi ve memaliki Mahrusei şahane umum matbuat merkezi okular başında vaki Kıraathane-i Osmanî müdürü Sarafim" kaydına rasgelenen bir çok neşriyat vardır.

Bilhassa Ramazan geceleri cidden bir bezmi şiir ve edeb olur.

— Namık Kemal

— Sadullah

— Hâlet

— Ayetullah

— Arif Hikmet

— Hasan Subhi

— Âlî

— Refik

— Yusuf

— Aziz beylerle

— Vidinli Tevfik Paşa

— Süleyman Paşa

— Ceride-i Askeriye muharriri kol-ağası Hacı Raşid Efendi.

— Said Efendi

— Kırımî denen Dr. Aziz Bey

— Gazi Ahmed Paşa

— Maliye ve Maarif nazırı olan Yusuf Paşa.

Ekseriya orada toplanır, edebiyat, riyaziyat, şiir ve hülyadan siyasiyat ve ictimaiyata kadar herşeyden bahsolunur, konuşulur. Herkes yeni duyulan hâdi-

seler, fenler ve yeni bilgilerden duyduklarını söylerler.

1283 (1866) Ramazanı bu Kıraathane en parlak bir devrini yaşamıştır. O sene burası âdeta bir siyasi ve ictimai bir kulüb haline dönmüştü. Herkesce yeni ve işidilmemiş medenî ve ictimai hususlar üzerine hazır olanların zevk ve istifadesi artardı.

O senenin Ramazan gecelerinden birinde Vidinli Tevfik Paşa Amerika'da bir sakim mes'ele üzerine konuşulmuş. Namık Kemal, Ayetullah ve Hikmet Beyler buna birer reddiye yazmağı üzerlerine almışlar. Ertesi akşam teravihten sonra her üçü de okunmuş Namık Kemal'inki beğenilerek "Tasviri Efkâr" da neşri karşılaştırılmış.¹

Bu kahvehaneye gündüzleri haysiyet sahiplerini celbedebilecek sebepleri camî olduğundan halktan kimse girmez. Bir fincan kahveden 40 para "yani bir kuruş" alınır. Bu zaruridir. Çünkü müdavimler esasen sayılı, ve gelince de saatlerce oturup gazeteleri mütalâa ile vakit geçirirler.

Sonraları Tuna, Bosna, Fırat, Envarî Şarkîye ve Suriye gazeteleri burada tevzi' olduğundan vilâyetlerden haber almağa susamış olanlar toplanırlar. Sarafim Kıraathanesini idare edenler giderek taşrada bulunanlara İstanbul gazetelerini ve yeni yayınları vaki' siparişler üzerine yollarlar. Bu vaziyet Sultan İkinci Abdülhamid'in istibdadı başlangıcına kadar devam etmiştir.

Meşrutiyet yıllarından sonra bu kahvehaneler açık kalmıştır. Ben oradan geçerken mahdud sayıda müşterilerin gazete koleksiyonları karıştırdıklarını görürdüm. Rahmetli Osman Ergin üstadımız da geçmiş gazete koleksiyonlarında araştırmalarda bulunmak için sık sık devam ettiğini nakledirdi.

¹ Mecmuai Ebüzziya. 5 Safer 1330, No. 131 başında bir nüsha önceden (S. 49) neşre başlanan bu makale devam ediyor.

III. KARAKULAK HANI KAHVEHANESİ

Okçularbaşı'ndan kırk elli metre-lerde kâin olan bu hanın havlusunda bir gazino⁵. Ramazanları her gece ve diğer günler Cuma ve Pazar geceleri İstanbul'un en meşhur sazlarından ibaret bir saz takımı bulunur. Bu cümleden bu takımın orkestra şefi "Sazende Başısı" meşhur kemanî Sebuḥ Efendi kendine has tavrılarla saz çalışı musikiye meftun olanları celbederdi.

Gazinsonun sahibi, Civanaki, ekserisi kibar olan müşterilerini hoş tutmakta ihmal etmez. Kendisi Kefalonyalı ve şapkalı, müşterileri çoğunlukla Müslüman, üstelik de fazilet ve irfan erbabından.

Ramazan geceleri iftardan sonra pek çok zevat oraya gider. Saz da teraviḥ namazından sonra başlar. Bu arada birkaç fincan kahve ile keyf çatılır. Bu hazırlanan kahveyi pek medhederler. Yuvarlak bir beyaz tepsi ortasında zarflı bir fincan, ufak bir şişe çiçek suyu, bir az da altun gibi parlatılmış bakır cezvede kahve getirilir ve üç ayaklı ufak masaya bırakılır.

Bu kahve ile sahur vaktine kadar gazinoda oturmak ve saz dinlemek hakkı iki kuruşa. Andan sonra içilecek kahve, şurup ve limonatanın beher fincan ve kadehi bir kuruş. Bu cihetle Karakulak hanına az gelirliler devam edemez.

Kahvehanenin sathı zaviyesi amud bir müselles şeklinde geniş olduğundan geceleri iki yüz kişiden fazla müşteri girebilirdi. Bazı gece oturacak yer bile bulunmazdı.

Ebüzzıya Tefvik Bey Sadullah Paşayla Arif Hikmet Beyi Namık Kemal'in delâletıyla burada tanır. Aynı yerde Tuna Tahrirat Müdürlüğünden Halep mektopculuğuna terfian memur olan Leskofçalı İsmail Paşa Zade Şair Galib Beyle tanışır. Güzel bir simaya da sahip olan bu zât çok düzgün konuşur. Ve Hersekli Arif Hikmet, Kemal ve Kâzım beyler gibi lâubalî tavrılar ve sözleriyle meşhur olan-

lar huzurunda konuşamaz ve susarak onu dinlerler.

Leskofçalı pos bıyıklı, kumral ve gür sakallı gözleri bakışı şiddeti heybetli bir büyüklük verir, gayet iltifatçı. Evzaiyle azameti karşısında insan bayağı sarsılır ve göz önünde güyâ Şair Nefi canlanmış da Sihâmı kazasından bir beyit okuyormuş gibi bir haşyet hali tecelli ederdi. Gâlib Bey veçhen Midhat Paşa'ya da benzermiş.

Ebüzzıya Tefvik Bey bir vakitler İstanbul'un haysiyetli ve irfanlı olanları toplantı yeri olan bu üç kahvehanenin son zamanlarını idrâk edebilmiş. Bu şekilde hikâyelerini okumuş olduk.

IV. TERAZİCİ BAŞI KAHVEHANESİ

Edirne Kapisında¹ Savaklar Çeşmesi'nin karşısındaki yolun sol köşesindeki Terazici Başî kahvesi İstanbul'un en namlı kahvelerinden biri idi. Türk Kahvehane mimarî üslûbunun en güzel bir örneğini teşkil eden bu bina Üçüncü Sultan Mustafa zamanında inşa olunmuştu. Geniş kepenkleri, uzun saçakları, her tarafa açılmış pencereleri, etrafının haricî peykeleri mermer döşeli, dış sedirleriyle büyük bir kafes manzarasında idi.

Bina sekiz köşeli idi, tulâni yapılmış olan asıl kahvehaneye iki tarafından birkaç merdivenle çıkılıyordu. Şirvanlı köşkler vardı.

Kısmen mermer, kısmen renkli tuğla döşeli olan bu sofanın ortasında beş fiskiyeli ve üç kat sebilleri bir mermer havuz vardı. Bir kenardaki kahve ocağının divarları ile haricî divarların sağır yerleri çinilerle kaplanmış ve güzel boyalı tavanın oymaları yaldızla süslenmişti.

Sonradan bir kaç tamir gören bu bina İkinci Sultan Mahmud'u Adlî saltanatının ilk yıllarında yanmış ve bunun yerine başka bir kahvehane inşa olunmuştu.

¹ Efdalüddin Tekiner'in (Resimli Musahebe Tarihîye) kitabından naklen. Halûk Şehsuvaroğlu makalesinden. Cumhuriyet 1-6-1956.

Bu kahvehanede asrın meşhur meddahı Kız Ahmed hikâyeler söylemiş. Ehli keyfden olup ve kesesinde beş on kuruş bulunup da Kız Ahmed'i dinlememek zamanın hükmünce vebalden addolunurmuş¹.

V. DİREKLERARASINDA MEHMED EFENDİ KAHVEHANESİ

1866 yılında gazino olarak kurulmuştur. Burası hakkında gazetelerde: ... Mehmed Efendi Gazinosunda Kiraathanede olduğu misüllü her nevi' gazete ve mütalâaya şayan kitaplar satılmakta olduğu gibi orada dahi mütalâa olunmakta ve mekruhattan gayri türlü meşrubat bulunduğu ve geceleri meddah söylenmekte olduğu yolunda ilân verilmiştir.

KAHVE HAKKINDA BAZI MÜHİM NOTLAR

Balkhane Nazırı Ali Rıza Beyin on üçüncü asrı hicrîde Ramazan Âdetlerinden

... Bir tarihte İran şuarasından Hikmetî isminde bir zât maruf kahvelerden birisine gidip oturmuş. Kahveci de alel-usûl kahve pişirip vermiş. Halbuki bu müşteri kahveyi almayıp şu müfredi söylemiş :

Kahvei Ru siyah anı içmez Hikmetî

Hadid kahveci de derhal şu sözle cevap vermiş:

Buna ehli irfan şerbeti derler, iç tasını.

Son zamanlarda Direkler arasında meşhur Hacı Reşid'in çayhanesiyle bez fabrikası kapu çuhadarı olduğu halde yalnız Ramazanı Şerife mahsus olmak üzere yine Direkler arasında bir dükkân isticar eden meşhur Hacı Murad'ın pişirdiği kahveler pek lâtif olduğu gibi ca'li hiddetleri de meşhur idi.

... İstanbul'da Avrupa beldeleri gibi gece hayatı olmayıp yatsudan sonra herkes ikametgâhında habı sukûna daldığı halde Ramazan geceleri halkımız sokoklara dökülür. Kahvehaneler ve dükkânlar vakti sahura kadar açık bulunur. Bunların kandilleri, fanusları lâmbala-riyle caddeler tenvir olunur. Bazı kahveler önüne resimle müzeyyen ve kâğıttan mamul hayali fener konulur. Aileler Ramazan gecelerinde yekdiğerinin hanelerine giderler.

... Bazı mahalle kahvelerinde lâk-lâkiyat ile beyhude vakit zayi' etmemek için kitap mütalâası tensip olunur. Kahveci tarafından sahaflardan kira ile (Kan kalesi), (Hamza Name) ve (Battal Gazî) misüllü kitaplar tedarik edilir.

Kahvehane müdavimleri içinde okuması olan bir müşteri kiraat edip diğerleri dinlerler. Kahveci kiraat eden müşteriden kahve parası almaz.

... Bazı semtlerde gençler kahvesi ayırır. Geceleri yüzük oyunu, tura oyunu gibi oyunlar çıkarırlar, çekişirler. Burada gürültü ve niza' eksik olmaz.

... Büyük dairelerde kahve çubuk gelmesinde de bir nevi teşrifat vardı. Evvelâ çubuklar uzun olmak ve kıymetli kehriba ve belki murassa' imamelerle müzeyyen bulunmak ve mevcut misafir-lere bir anda verilmek şart idi.

... Kahve takımını dairenin kahveci başısı götürüp odanın münasip mahallinde durur, kahve ibriği soğumamak için sitil tâbir olunan gümüş zincirli ateşdanlara mevzudur. Bu sitili hâmil olan yamak da kahveci başının maiyyetinde bulunur. Ne kadar misafir mevcut ise o kadar da ağa, kahveci başının etrafına dizilir, tepsinin üzerinde bulunan sırmalı puşideyi kıdemli içgaşası kaldırıp kahveci başının omuzuna vaz' eder. Badehu ağalar kafesi gümüş zarflarla fincanları tep-siden alıp ve ateşdan üzerinde bulunan ibrikden kahveyi koydurup zarfın ucundan tutmak şartiyle bir anda misafirlere verirlerdi.

¹ Abdürrahman Şeref Efendi Merhumun Edirnekapisından, Halûk Şehsuvaroğlu makalesinde yer almıştır.

SEMAİ KAHVELERİ VE
CENAB ŞAHABEDDİN¹

İstanbul'un bir çok yerlerinde saz şairlerinin devam ettikleri müteaddit kahveler olduğu gibi mani, semaî, ve destan söyliyken kahveler de vardır. Bu kahveler semt semt ekseriya mahalle tulumbacılarının toplandıkları kahvelerdi. Bu toplantılara saz şairleri de iştirak ederek muammalar açılır ve muammayı halledene para, şal, ipekli kumaş gibi bir hediye verilirdi.

Kahvenin çalgı çalınan sedirinin üstü rengârenk kâğıtlar, yapma çiçeklerle süslenir, muammanın üstüne hediyesi konurdu. Levha halinde asılan bir muamma :

Ol nedir ki her bahar
Gelir bezme nazlı yar
Öpüp kokmak istesen
Hançeri cana kıyar
Yeşil bir tahtı vardır
Baharda ahdi vardır
Tac olur güzellere
Ne yaman bahtı vardır.
Deme bu Lugaz nola
Düşünüp her kim bula
İki harftir noktasız
Halledene aşk ola.

Böyle muammalar asılınca günlerce o civar halkına bir zevk ve eğlence olurdu. Söz erbabı, tulumbacılar arasında cahil, okuyup yazma bilmiyen istidadlı öyle maniciler, destancılar ve muammalar tertip eden ustalar vardı ki değme şairlerin bulamadıkları ince nükteleri, cinaslar ve kelime oyunlarıyla öyle kıvraklıkla söylerlerdi ki herkesi hayrette bırakırlardı.

Uzak yerlerden haber alanlar gelir, toplanır sazlar çalınır, zilli maşa, darbuka, çığırtma ile semaîler, destanlar okunur. Karşılıklı maniler söylenir, muammalar halledilirdi.

¹ Bu kısım: Musahib Zade Celâl. Eski İstanbul yaşayışı. 1946/S. 101 eserinden kısaltılarak alınmıştır.

Kahvede asılı muammayı saz çalarak, zarif nüktelerle hallederlerdi. Muamma hallinin gül noktasız iki harf olduğunu bu suretle herkes anlardı.

Ayak takımı dediğimiz bu tulumbacılar arasında yapılan mani müsabakalarına gelince mani üstadlarından biri gülerler diye bir ayak (kafiye) tutar, ona biri cevap verir. Darbuka, zilli maşa, çığırtma çalar, okur.

Adam aman, adam aman gülerler
Adam aman, adam aman kalem
parmak gül eller.
Bahçıvan bahtı bende yok, fidan okşar
gül eller.

Diğer biri :

Bir mektebi aşka düşse söyletirler,
gülerler.

Adam aman, dertliyim aman
Diğer biri gülen az diye bir ayak
tutar. Zilli Maşa, darbuka, çığırtma çalar, okur.

Adam aman, gülen az, adam aman,
gülen az.

Bülbül kanadın kırılın, niçin ettin
güle naz.

.....

Bu semaî kahvelerinde 70 sene önce adı günlerde olduğu gibi Ramazan gecelerinde, Bayezid'de Çeşme Meydanında, Fatih'de, Tophane'de, Firuzağa'da, Üsküdar'da, Yeniçeşme'de, Taşçıbaşı dutlu kahvede semaî kahveleri vardı.

Rahmetli Cenap Şahabeddin, tıbbiyenin son sınıflarında iken o zaman intişar eden edebî mecmualara şiirler göndermeğe başlamıştı. Ramazan geceleri dahi birkaç arkadaşla beraber Bayezid'de Semaî kahvesi karşısındaki mahallebici dükânına girer, söylenen manileri, destanları dinlerdik.

Mahallebici dükânından dinlememizin sebebi Cenab'ın ve arkadaşları Emin Âkif, Kehhalzade Mehmed Ali'nin arkalarındaki yaka ve kol kapakları kırmızı kadife üzerine, omuz başlarına kadar kırmızı ipek şeridlerle donanmış, o zaman tıbbiye mektebi uniformalarının kahveye girmemize engel teşkil ettiğindendi.

Mani söyliyenerlerin kafa yormadan buldukları kafiyeler, merhum Cenab'ı hayrette bırakırdı. Not defterini çıkarır, kaydeder, yumruğunu deftere vurarak:

— Bu adamlar okuyup yazsalar dı neler söylemezlerdi diye haykırırdı.

RESSAM ALİ RIZA BEY VE KAHVEHANELERİMİZ

Bir sanatkâr farzedin ki tamamı doğuştan ve yarısı da istidadının feragatle ilerletilmesinden resim yapmağa merak etmiş, artık muhitinde gerek doğduğu ve ilerlediği şehirde ve gerek garbın sanat yuvalarındaki usullerle sanat yapmağa gayret göstermiştir. Bunlar içinde sular, ağaçlar, vâdiler ve dağlardan mürekkep olanlar vardır ki sanat kıymeti olanlar bir tarafa bırakılacak olursa bir mâna ifade etmezler. Zira memleketlerinin tabiî manzaraları hariç, tarihî ve pitoresk yerlerini içine alsalar dı muhakkak ki bir sanat eseri olmasalar bile bir kıymet taşırdı.

Bu cihetle ressamlarımız, Ali Rıza ve talebesinden Cevad Beyler gibi devirlerinin çoğu bugün mevcut olmayan hâtıralarını tesbit etmeğe heves etmelidir. Zira önlerinde böyle iki mühim ve geçmiş misâl ve eserleri de vardır. Eğer böyle çalışmalar ihmal olunursa vazifelerinin memleket hizmetinde noksan bırakıldığı intibahını haklı olarak uyandırır.

İşte bu bahiste ancak ressam Rıza Beyi misâl alabiliyor ve diğerlerinden örnekler vermiyoruz. Rıza Bey'in yaptıklarından çoğu millete mâl edilmiştir. Yüzlerce örnekten ibaret koleksiyonu Ankara'da Millî Kütüphanededir. Mühim bir kısmı çocuklarındadır. Görülebilir ve çoğunun da bende fotoğrafları vardır.

Rıza Bey bilhassa Kahvehanemizin müdavimi olmamakla beraber yol uğrağı yerlerde olmasından ve resim hevesinden pek çok kahvehaneyi tesbit etmiştir. Bilhassa bundan 60 sene önce oturduğu İbrahimağa'daki meşhur ve lâkin şimdi oradan silindirle lüzumsuz geçen şosenin

altı metre aşağısında taşları ve kitabesiyle buldozların taşıdığı molozların altında kalan Saraçlar Kahvehanesi. Mütعاaddit resimlerini yapmıştır. Hattâ Kahve ocağına kadar her tarafı ictimai tarihimize mal etmiştir.

Buna benzer daha çok misâller verilebilir. Modelleri ve yaptığı karakalem örnekler arasında kahve cezvesi, fincan, toz kahve ve şekerlikler; Kızıl Saray Karyesinden kahve soğutucusu kahve takımı dolabı ve iskemlesi, kahvehanelerde üç ayaklı ateşlik "ocak" sıcak su kabı ve saire bu meyanda gösterilebilir. Yaptığı resimlerden bazı kahvehanelerin dış görünüşleri de yer almaktadır. Bunu kendi karakalem üslûbiyle yapmıştır. Bu cihetle ictimai hayatımızın kahvehaneler faslına geçebilecek olanlarıyla burada da kendisini hayırla andırmaktadır.

Bir de rahmetli deniz kenarlarında tasavvur ettiği kahvehaneleri hayalinden canlandırmış, sulu boya ve yağlı boya tablolar da yaptığı gibi birbirine yakın fındık ağaçları aralarına da asma yazlık kahvehaneler tasavvur etmiş ve ona dair güzel çizgiler terketmiştir. Bunlar fikirden bile olsa tasavvurları ve İstanbul'un güzelliklerine aşık Rıza Bey hocamızın bu iştıyakı görenlerde tesir bırakmaktadır. Ruhu şâd olsun.

KAHVEHANELER MİMARİSİ

Dr. Rifat OSMAN

Bu mevzuda memleketimizde en güzel bir makaleyi kaleme alan 25 sene Edirne'de oturup hem mesleğinde ve hem de mahallî kültür tarihinde mühim hizmetler gören Dr. Rifat Osman Bey merhumdur.

"Memleketimiz tarihinde mükeyyefata bir bakış, kahvehaneler" hakkındaki etüdünü Belediye Mecmuası (No: 87 1931) nüshasında neşretmiştir. Bundan o zamanın kadirşinas mektupçusu Osman Nuri Ergin Bey ayrıca bastırmıştır ki İstanbul Belediyesi İstatistik ve Neşriyatı

Müdürlüğünün 7 ci numarasını almaktadır.

Bu mühim etüdün resimlerini o zaman biz temin etmiştik. Onları ve hazırladığı kahvehaneler plânını buraya alıyoruz.

Eser kahve ve kahvehaneler tarihi. Kahvehanelerde kullanılan mimarî tarzı, boza ve meyhaneleri içine almaktadır. Rahmetli kahvehanelerin mimarisi hakkında şunları yazıyor. Ehemmiyetine binaen aynen alıyoruz :

(Türkler inşa ettikleri binalarda daima sabit bir tip, bir model takip etmişlerdir. Dinî mimaride ve meselâ camilerin, medreselerin inşasında değişmeyen bir şekil ve tertibatı yaptıkları gibi han, hamam, sebîl, ve bunlara mümasil halka mahsus umumî binalarda kezaîk sabit bir nümuneden ayrılmamışlardı.

Hicrî 1090 ve 1240 tarihleri arasında mürur eden 170 senelik bir zaman zarfında İstanbul ve mülhakatile Edirne, Selânik, Manastır, Serez'de inşa edilmiş otuzu müteceviz kahvehanenin ziyaret ve tetkiklerine muvaffak olduk. Bunların bünyeleri şu parçalardan mürekkepti :

Kahvehanenin dış kapısından mu-rabba veya mustatil şeklinde ve binanın umumî vüs'atına göre büyük veya küçük bir mahalle girilir. Buraya (Orta meydan) diyorlar. Bunun iki üç veya dört tarafını (Kaplamaîk) veya sedir, kerevet denilen 80-90 cm. Yüksekliğinde oturma yerleri çeviriyor.

Selânik'le Karaferye'de gördüğüm iki kahvehanedeki inşa tarihleri her halde Barok tarzının başlamasından daha evvellere müsadıfı, kapılarından girilince 4 x 4 metre vüs'atında kundura çıkarılacak bir pabuçluk vardır. Bundan sonra 20-30 cm. yüksekliğinde tahta döşeli meydana geçiliyordu; bu meydanın etrafında bir köy evinin (konuk odası) (Mısafir odası) gibi 25-30 cm. yüksekliğinde ve 80 cm. derinliğinde kerevetler vardı. Bunların arka tarafında ev ocaklarına tamamen müşâbih bir ocak ve yanların-

da divar içinde kapaklı dolaplar yerleştirilmiştir.

Ocağın bulunduğu köşenin karşı-sındaki köşede 2 basamaklı, dar bir merdivenle çıkan ve cami maksurelerine benzeyen etrafı parmaklıklı ve kerevetli 20-25 kişilik bir (Başsedir) vardır.

İstanbul ve havalisi de dahil olduğu Rumeli'nin pek çok yerlerinde (Köşe) denilen bu hususî yere (Başsedir) ve bazen (Sedirlik) de diyorlardı.

Bu hususî köşe sedirlikleri kahvehane müdavimlerinin imtiyazlı ihtiyarlarına, hocalarına ve hatırlı mütegalibeler yardakçalarına mahsusdur. Cahillerin (kudemanın gençlere verdikleri isim) burada oturmalarına katiyen müsaade edilmezdi, hattâ kahvehanelerde cahillerin yüksek sesle konuşmaları, gülüşmeleri, tütün çubuk, nargile içmeleri meayıpten idi.

Baş sedirin yakınında ve kerevetin nihayetinde önünde bir post bulunan bir kaç gözlü bir ceviz çekmece vardır. Baş ucunda da toplu bir saat. Burası ekseriya yaşlı ve hattâ tiryaki mizaç kahvecinin yeridir. Kahvehane (mahalle kahvesi) sınıfından ise bu adamlar imam, muhtar kadar o mahallenin işlerinde nüfuz ve salâhiyeti haizdir. Eğer kahve (esnaf kahvehanesi) ise yüzde doksan esnafın Ulusu (Kâhyası) dır.

Bu (kahveci Baba) ların yerleri yanında bîlcümle takımları ihtiva eden (tezgâh) bulunur. Bu eski kahvehanelerde alçıdan inşa edilmiş müzeyyen başlıklı ve yaşmaklı bir zarif ocak vardır; bunun sağ ve solunda divarın içine yapılmış etrafı kabartma alçı nakışlı raflar bulunur ki isimleri (delik) tir; fincanlar (eski isimleri "tas", zarflar sıralanmışlardır. Maamafih (Başsedir) müdavimlerinin tas ve zarfları ayrı bir yerde muhafaza olup diğer müşterilere verilmez. Deliklerin yakınında darca ve yüksek ve divar içine oturtulmuş tahta kapılı dolaplarda evailde çubuklar ve sonraları marpuçlar konulmuştur.

Kahvehanelerin bazılarında tezgâhın yakınında son senelerde traş ve sair berber takımlarını ihtiva eden dolap, masa ve birde berberlere mahsus koltuk veya iskemle bulunur. Bir ve birbuçuk asır evvel inşa edilmiş kahvehanelerde bu yerlerin de bir hususiyeti vardır. (Levhaya müracaat).

Görebildiğimiz bu eserler 12 ci hicrî asır evsafına ait olup berberlerin baş yıkadıkları hususi takımlarda bu mahallin hemen daima sağ tarafındadır. Demirden mamul bir kol demiri divara tutturulmuş ve bunun ucuna dibi musluklu bir güğüm ince zincirle asılmıştır. Berberlerin traş leğenlerinin üç büyüklüğünde kenarı halkalı ve divara asılı duran bir leğen içine uzatılan baş, asılı güğümden akan su ile yıkanır. Bu berber yakın zamanlara kadar cilt hastalıkları, yaralar tedavi ettikleri gibi sünnetçilikte de mütehasşis idiler; el'an şurada burada kaçak suretiyle diş çekip çene kemiklerini sakatladıkları da vardır.

Kahvehanelerin ortaları mermer veya taş döşeli idi. Bu hususta kahvecileri hükümet mecbur ediyormuş¹. Kahvehanelerin divarlarında (kandil deliği) denilen küçük yerler yapılmış olup petrol lambalarının icat ve istimallerinden evvel kandil veya mumların buralarda yakıldığı ve is ve kokularının harice çıkması için ince bir menfezli baca da yapıldığı görülmüştür.

İSTANBUL VE ANADOLU KAHVEHANELERİ

Bu bahsi Nihad Sami Banarlı'dan dinliyelim :

¹ Edirne Şer'iye Mahkemesinin birkaç asır evvelki kayıt defterlerinde (1172 H.) tarihli İstanbul'dan gönderilmiş bir emir sureti vardır. Bu emirde kahvehane, bozahane, fırın, kasap, şeker-ci, bakkal, halviyat dükkânları zeminlerinin taş döşeli olmaları lâzım iken her tarafta esnafın bu ciheti ihmal eylemelerine mebnî bunların mecburi tutmaları ve bu yerleri mermer veya kayadan döşemeleri lüzumu bildirilmiştir.

Başlangıçta Türk Kültürünü yükselten birer akademik muhit vazifesi gören İstanbul kahvelerinin zamanla ilim ve Edebiyatı kahvehane sohbetlerinden ibaret sanub, ancak orada öğrenen Alaylı âlim ve şâirler eline düşerek kültüre su katmalarına mukabil, Anadolu kahveleri, asırlarca halk hayatının en canlı birer kültür, sanat ve irfan merkezi oldu.

Başta saz şairleri olmak üzere halk hikâyecileri. Karagöz ve orta oyuncular, hattâ son asrın tulûat tiyatroları Türk halkını en çok kahvelerde eğlendirip, kahvelerde uyandırdılar.

İmparatorluk devrinde asker olarak, büyük Türkiye'nin dört yanını görenler aynı kahvelerde hemşehrilerine hemen hemen dünyayı tanıttılar.

Bu yüzdendir ki merhum Reşad Nuri "Anadolu Notları" nda kahvelerin millî kültürümüze ve halk irfanına hizmetinden âdeta şükranla bahseder.

ANADOLU KAHVEHANELERİ

Bu da mühim bir konu. Her şehrin içtimaî tarihi yanında buna da yer vermeli ve mehma emken sakinlerinden meraklı olanlar bu bahsi derinleştirmelidir. Hep biliriz ki asırlardan beri iş adamları için lüzumlu Anadolu'nun kahvehaneleri İstanbul kadar çok sayıdadır. Anadolu'da ve İstanbul'da sayılarının çok olmasının her halde kadın ve erkek İslâmiyet gelenekleriyle de ayrı birer ictimai âlemde bulunmalarından. Kadınlar komşu dedikleri tanıdıklarına teşrifatsız giderler. Erkekler akrabası müstesna öyle rastgele kadın topluluklarına gidemez. Kahvehaneler sayılarının çok olması sebeplerinden birisi de budur. Bu cihetle Anadolu'dakiler şöylece afakî olarak bir nazar atfedersek bazı hususiyetlere sahip oldukları âdeta geçer gibi az devam eden iç seyahatlerimiz gözümüze çarpar. İzmit, Edirne ve Bursa kahvehanelerinin Pitoreks tarafları olduğu gibi bir asır önce Bursa'dan geçen Ressam Brindizi, Pınar başında akan de-

renin önünde kahvehane ve devam edenlerinin bir tablosunu vücade getirmiştir. Burasının bu asır başındaki eski şekle yakın değişikliği bir kartpostala mevzu olmuştur. Edirne'dekilerle Ressam ve Doktor Rifat Osman merhum meşgul idi.

Kütahya'da da sayıca kahvehaneler çoktur. Memleketimizde nasıl ki aynı esastan gelmek üzere mahallî hususiyetler ve güzellikleri ve devirleri modalarını içine alan bir eski ev stili vücut bulmuşsa kahvehanelerin de kendilerine göre diğer büyük şehirlerdeki emsâlinde örnek alınarak yapılmış zarif olanları vardır.

Bunlardan Kütahya'da hâlâ duran zarif misalleri az değildir. 1916'da meşhur Hattat Hacı Hasan Rıza Efendi Eniştemin mahdumu Muallim Süreyya Saltuk birgün böyle bir kahvehanede birlikte gittiği dostu ile oturur. Kahveci yaşlanmış bir pehlivan ve aynı zamanda halk şairlerinden. Süreyya beyden duvara bir manzume yaz der. Gelip geçenlerden nazım söyliyeni yakalarsa istermiş. İşte duvara rık'a ile yazılan:

Bu kahve bir hucrei dirini aşikânîdir.
Hasan Çavuş anda bir pîri pehlivanîdir.

Huda kılsın saadette kaim hem
Kütahya böyle merdaniyle kâmurânîdir.

İçin, sohbet kılın bunda ey canlar
Bu dünya sanmanız kim kâmurânîdir.

İSTANBUL'un BUGÜNKÜ KAHVEHANELERİ

Çocukluğumuzun, bizde bıraktığı çekişen intibalarından mı, nedendir? kahvehanelere devam diye bir huy edinemedik. Zira eski İstanbul terbiyesinde bizlere geçici arkadaş edinme izni de yoktu. Binaenaleyh böyle toplantı yerlerinden uzak kalırdık. Fakat bu kadar yaşadık ve tarihi içinde bulunduktan sonra eskileriyle mukayese edersek bugün buralara devamı okadar cazibeli bulamıyorum. Vakıa gerek boğazında gerek şehrin diğer

semtlerinde, Anadolu'daki şehir, kasaba ve köylerimizde olduğu gibi kahvehanelerin sayısı artmıştır. Fakat ucuz olmasından devam edenler ancak çay içebilmektedirler. Âdeta buralara istiyenlere halis kahve pışırılmakla beraber isimlerine çayhane demek daha doğrudur. Hattâ bunların sayısına Anadolu şehirlerinde merkezleştirilmeğe başlanan ve garaj denen gelip gidenlerin toplandıkları yerlerde de sayıları bir hayli artmıştır. Memleketimizde nüfus ve hareketin artmış bulunmasından hepsi de müşteri bulabilmektedir.

İstanbul'un şimdi kır kahvelerinden ziyade bilhassa yazları için en çok gidilen semti Boğaziçi'nde de bahçeli kahvehaneler sayılamıyacak derecede de çoğalmıştır. Eski usul ve istilde Taşlık kahvehanesinde kahve verilmesi ananesi meraklılarının istediği nisbette belki temin olunabilmektedir. Fakat şimdi Boğaziçi'nde müşteriler pahalı diye istemeseler bile ufak semaverlerde çay servisi âdeta moda olmuştur. Bugünün bu seyir kahvehanelerine gidenlerin içmeği tercih ettikleri yegâne şey çaydır. Öyle limonata ve diğer istenilen -içki hariç- hususlarda arzu edilenleri yapan yerler de vardır.

Kahvehanelerin vaktiyle muhtelif yerlerde bugünkü kadar olmasa bile çok bulunması eski ictimâî yaşayışımızda kadın ve erkek topluluklarının ayrı mevcudiyeti idi. Amma şimdi şehir içi kahvehanelere kadın ve erkek gitmek yine bahis mevzuu değildir, gelip geçerken bir parça ilişmek müstesna Ancak şehir dışı bugünkü anlamca çayhanelerine kadın ve erkek gidilebilmektedir.

Eskiden kahve tiryakilerinin çok olduğu işidilirdi. Şimdi bu iptilâ azalmıştır. Sebebi de İkinci Cihan Harbinde hariçten gelmesinden kahvenin bulunamaması ve geçen on sene zarfında idaresizliklerden zaman zaman kahve darlığı olması halkı bu alışkanlıktan uzaklaştırmıştır. Şimdi onun yerine çaya düşkünlük fazladır. Onun memleketin her tarafında hazırlanmasında titizliğe riayet edenlerin sayısı

da maalesef bazı yerlerde lâübaliliğe kadar varmaktadır, diyebiliriz. Eski ihtimamı gösteren yerler meşhurdur. Bugün bu meşhurluk adedlerinin bu kadar artmasına rağmen ancak mahdut yerlere mahsus olarak duyulmaktadır. Bazı kahvehanelerimize yani bugünün çayhanelerine bu eski dikkatin örnek olmasını gönül ne kadar arzu etmektedir. Hele şehirlerin iç kısmındaki kahvehaneler, eğer sahipleri bu zencatlerine meraklı değilse üzücü mahiyetten uzaklaşmamaktadırlar.

DİĞER KAHVEHANELER

Köprü Başında “Eminönü meydanına nazır” Valide Kırathanesi oturup keyifle kahve içilmeğe mahsus bir yer tesirini vermezdi. Zira önü dükkânlar ve üstlerinde odalarıyla manzarayı kapatır ve meydan görünmezdi. Burası âdetâ iş adamları için bir buluşma yeri idi. Hattâ bu kırathanenin perişan ve kirli hâli Mısırlı bir zât tarafından acı tenkidlere uğramıştı.

“İstanbul’un eski sıra kahvehanelerinden bir takımı da Süleymaniye’de Tiryakiler çarşısında idi. Fakat bunlar afyon almağa mahsus mahaller sayıldığından devam edenler mahduttu. Nitekim İskender boğazında ve Çifte Furunlarda esrarkeşlere mahsus olan kahvehaneler de 60 sene önce açıldı. Bugün İstanbul’un muteber bir semtinde Paris’deki benzerleri gibi mükemmel bir kahvehane tesis edilse, çay, çikolata, sütlü kahve de hazırlasa, gündelik gazete ve haftalık mecmualarla Avrupa’nın resimli yayınlarını da bulundursa “Erbabı haysiyetten” pek çok müşteri kazanabilir. Halbuki bugün İstanbul’da muteber bir semt gösterilmesi de zordur, demektedir”, Ebüzziya Tefvik Merhum.

Çoğu esaslı yapılmış değildir ve süslenmesine ve eski ananelerin de yaşatılmasına kıymet verilmemektedir. Öyle buna hevesli olanlar da çok değildir. Çünkü

çoğu perişanlık içindedir. Şöyle insan bir deniz kenarı kahvehanesinde vapur veya birisini bekleme vesilesiyle otursa bugünün çok yerlere sarı derbederliğinden üzülür. Sonra hizmetteki lâübalilik, gerek kahve veya bilhassa çayın pişirilmesinde gösterilen ihmâl de insanın oralara gitme ve bir müddet kalma hevesini baltalamaktadır.

Geçmiş asırlarda ve bilhassa bu asrın baş altmış senesinde İstanbul’un şöhret kazanmış kahvehaneleri sayısı maalesef azalmıştır. Adetce bugün muhakkak ki daha çoktur. Fakat seviyyece eski olgunluk ve cazibeye mâlik değildir. Mahalle ve semt kahvehanelerinin eski cazibesi kalmamıştır. Kahvehanelerimizin tarihine ve pek nadir olmayan eski resimlerine ve toplanan malûmata dayanarak diyebiliriz ki bugünküler birkaç istisnasını bırakın birer zevksizlik menbaı gibidir. Maalesef bu tarihe eskileri kadar cazibeli geçmiyecektir.

Taşlık’ta yeni bir kahvehane yapılmış ve onun mimarı şeklinde eskiye mühim meyiller gösterilmiştir. Onu buraya geçirmekle iktifa ediyorum. Herhalde bugünkü kahvehanelerin belki lüks itlak olunan kısmına bir misâl olarak gösterilebilir. Vaktiyle çayhanelerin, çayları ve demlenmeleriyle şöhreti vardı. Çoğunun sahipleri bu işe meraklı idiler. Buraya konan bahislerin içinde teferruata bazı titizlik ve ihtimam misâllerini göreceksiniz.

Kahvehaneler için böyle iyi şöhretler vardı. Biraz kahveye ve ağzının tadına haklı olarak düşkün olanlar bunları arar bulurlardı. Belki bugün pişirmekte dikkatli olanlara ve iyi pişirenlere rağbet edenler vardır. Biz tanımamış olabiliriz. Fakat eski kahvehaneler ve oradaki lezzetin bugün çok azaldığını teessürle söyleyebiliriz.

SUR DIŞI KAHVEHANELER

İstanbul’da Sur dışında Yedikule’den Ayvansaray’a kadar bilhassa şehre giren

kapılar yanında müteaddit ve bilhassa güzel tarafı olarak bahçeli kahvehaneler vardır. Benim maksadım bugün eski havası kalmıyanlara temas etmemektir. Eskisine nazaran bu kahvehanelerin sayısı azalmış değildir. Fakat civarın eski hususiyetlerini muhafaza eden tarafları eskiyi hatırlıyanları tatmin etmekten uzaktır. Yedikule'den çıkan kapı sağ ve solunda ve hattâ karşısındakiler, Silivri Kapısı, Seyyid Nizam ve Balıklı Yolu, Mevlevihane Kapısı, Top Kapısı, Edirne Kapısı yanındakiler ve hattâ civarındakiler bilhassa Cuma ve Bayram gibi tatil günlerinde kalabalık olurdu.

Bu sırada kahvehanelerin en güzellerinden birisi Edirne kapısı ile Topkapısı arasında Bayram paşa Deresi üzerindeki idi. Burası yarım asır önce bir seyran yeri idi. Hattâ mahalle tulumacıları da tulumbalariyle gelerek ufak ve aralarında koşma müsabaları yaparlardı. Gelen halk da temaşa eder ve davul zurna çalanlar da halktan para toplama bahasına iştirak ederlerdi. Bu civar için cidden bir haftanın dinlendirici tatil gezintisi olurdu.

Bu kahvehanelerin diğer günleri sakin ve tenha geçerdi. Akşamları şehir dışı köy ve mahallelerinde oturanların bir dinlenme yeri olurdu. Fakat diğer saatlerinde boş denecek kadar sakindi. Oraya yüksek mekteplere devam eden talebenin imtihanları zamanında uğrak yeri olurdu. Zira sükûnet içinde 10-veya 20 parayı göze alarak çay veya kahve getirttiler mi akşama kadar derslerini çalışır ve müzakere ederlerdi ki 1915-1920 Tıp Fakültesinde talebeden iken imtihan zamanlarında, kaldığım Haseki semtine yakın, Silivri kapısı veya Mevlevihane Kapısı kahvehanelerinin yazlık bahçelerinde otururdum.

Buraların bizleri cezbeden taraflarından biri de açılıp saçılarak oturabileceğiniz gölgeli ve havadar bahçeleri olması idi.

Sur dışında ahabın buluşma yerleri oldukları da görülürdü.

Bizim gibi o zaman da gençlere bilhassa bu sur dışının rağbette olmasına sükûnetleri ve bilhassa bahçeli olmaları sebebdi.

Fakat temin ederim yarım asır önce bu kahvelerin çok cazip ve kibar tarafları ve hattâ rabitalılıkları vardı. Fakat şimdi o civar kahvehanelerinin yerine kaim olanlarını bilemiyorum. O cihetle bu bahsi bugünler için oralarda dolaştırmıyacağım.

ÜSKÜDAR VE CİVARI KAHVEHANELERİ

Bu tarafa geçince aklımıza Harem Iskelesi yanında bir buçuk asırlık bahçeli Paşa Baba kahvesi, Salacık iskelesindeki karşılıklı eski bahçeli kahveler, İhsaniyede Tunusbağından Divar dibi'ne giden yol kenarında Çiçekçi kahvesi, İbrahim-ağa ve Saraçlar kahvesi, Dıvardibi Kahveleri. Üsküdar ve Balaban iskelelerinde kıyıda olanlar, Çamlıca surları, ve seyir yerlerinde yazlık, Kısıklı'da, Tophaneli-oğlunda ve Bağlarbaşı'ndakiler ve diğerleri hatıra gelir.

Bunlar elbetteki bahçeleri ve binaları itibariyle aynı havayı taşırlar, fakat manzaraları semtlerine göre değişiktir. Uzak yerlerde oralara gitmek de vakit alır ve bir az da geçmiş asırlarda yorgunluğu mucibdir. Bu cihetle oraların rağbeti ve hoşla giderliği bu nisbette artar.

Bunların kendilerine göre hususiyetleri, müdaviimleri, sohbetleri, eğlenceleri vardır. Öyle kendiliklerinden tasnif ve tadile uğramıştır ki gidenler seviyyelerine göre belirlidir. Hele İstanbul, Beyoğlu ve Kasımpaşa semtinde oturanlar için buralara geçmek aylar önce zihinlerin tasarılardan doğduğu cihetle can alıcıdır. Âdeta kendi semtlerinde müdaviim oldukları kahvehanelerin zarif yazlık kulüplerine gider tesiri de vardır. Sonra ekseriya karşı taraftan buraya her

iki cihetteki aşınalar sözleşerek de giderler.

Meselâ Çiçekçi Kahvesi edibler, şairler ve muharrirlerin makarridir. Muallim Naci, Şair Üsküdarlı Talât Beyi orada görür. Kısmen bunlara mevzuumuzun birkaç yerinde temas ettik. Tekerrüründen çekiniyoruz.

Bu kahvehaneler resim yapmak için hükümrân olduğu semtlerde Ressam Ali Rıza Bey hocamızın en iyi bildiği ve etüd defterlerinde tesbit etmeği ihmal etmediği güzel mevzulardandır ki hele onun çeşitli resimleriyle kara yollarının ictimai kültürümüzü hiçe sayan taşaronların ihmaliyle bugün 4 metre yerin altında kalan İbrahimağa Saraçlar kahvehanesini tarihimize maletmiştir. Bunda talebesinden sabık Şehremini muavini Ressam Şerif Bey'in de bir tablosu var. Yani bunlar ressamlarımızın tarihte ictimai yaşayışımıza kıymet verenlerince ilham menbai mevzularından da olmuştur. Bunlar hakkında kimbilir ne gibi rivayetler ötede beride aradıkları nisbette bulacakları beklemektedir.

Sonra Üsküdar Anadolu'ya giden menzil yolumuzun başıdır. Esasen Üsküdar, menzil demektir. Bu yol Üsküdar, Karacaahmed içinden ve İbrahim ağasının yanından geçer. Yol boyunca, adetleri maalesef hergün azalan açık namazgâhlar sayısınca da dinlenme, bekleme ve bazı ihtiyaçları temin etme yerleri mahiyetinde kahvehaneler sıralı idi. İşte Divardibi, Saraçlar, İbrahimağa kahveleri bu yol boyunca idiler. Yani menzil yollarımızda bugünkü kara yollarında yapılan veya hut hazırlıklar devrelerinde bulunan istirahat yerleri makamına daha asırlarca önce kaim olmuştur. Yol boyunca namazgâhlarda fakirler istirahat eder, kahvehanelerini varlıklar tercih ederlerdi. Bizim tarihte menzil yollarımızın da asla yazılmamış ve hattâ toplanmamış mühim intibaları vardır.

ÜSKÜDAR'da ÇİÇEKÇİ KAHVESİ

Tunusbağı'ndan Karacaahmedi sola alarak Divardibi'ne sağda yolun ortasında Pertev Paşa camiine gelirken İhsaniye'de Namazgâha sapan yol başında ve Selimi Salis tuğralı çeşmenin karşısına rastlar. Bir katlı ve kırmızıya boyalı, bahçe içinde bir binadır. Hâlen kapalıdır. Kiralık ev gibi kullanılmaktadır. Sahibi-ne Hacı derlerdi. O da Çiçekçi Aziz'den tutmuş.

Bundan 45 sene önce açıldı. Yazın bahçesinde oturmak mutaddı. Vaktiyle yeri bir açık namazgâh imiş ve mihrabı taşı ve abdest musluğu için tulumbalı kuyu vardı ki ben hatırlarım.

Civarın asker ve sivil, emekli ve gün görmüş sakinleri, edibler ve şairler, buraya âdeta yazlık ve kışlık semti kulübü gibi devam ederlerdi. 1918'de ressam Rıza Bey hocamla resim yapmak için dolaşırken bir müddet burada oturmuş ve ihtiyar kahvecisiyle görüşmüştük.

Yine bu senelerde hayatta olan Hattat Hakkı Bey üstadımızın pederi Hattat İlmî Efendi, Şair Üsküdarlı Talât Bey, Salih Saim, Muallim Naci, Şair Safi, Şeyh Vafî, Arif Hikmet, Tanburî Ahmed, sonraları Şair Nihad, Şair Hüseyin Haşim, eskilerden Hicri Merhum, Ressam Ali Rıza, Esvabı Baş Behçet, Şair Ziya, Şair Mehmed Akif ve Mahir İz, Hattat Necmeddin Okyay Bey ve Efendiler devam edenlerden. Onlar geldi mi burası hakiki bir kulüp halini alır ve kendi seviyyelerindeki zevat ile hemen bir meclisi irfan kurulmuş.

BOĞAZİÇİ KAHVEHANELERİ

Bence Boğaziçi kahvehanelerine eski Eminönü meydanından başlanmak lâzımdır. Zira orada Valde kıraathanesi denen bir meydan üzerinde ve dört bir tarafı camekânlı bir kahvehane vardır. Sonraları önüne bir sıra dükkân yapıldı ve yalnız medhalinden görünürdü. Vapur bekleyenler ve yahut birisiyle buluş-

mak için söz verenler oraya gelir. Emanetler varsa orada bununla meşgul olan birisine bırakılır. Burasını Sultan Abdülaziz'in valdesi Pertevniyal Sultan Aksaray'daki camii vakıflarına karşılık yaptırmıştır.

Boğaziçi'nde, İstanbul'da Köprübaşında olduğu gibi Rumeli ve Anadolu yakaları iskelelerindeki kahvehaneler başta gelir. Bunların bir kısmında yemek de yenilir. Daha ziyade kahvehane ve çayhane olarak oturulurdu. Bir kaç da meyhanelik vazifesini görürdü.

Bu kahvehanelerin zaman zaman ihtiyaç nisbetinde bir sırada veya karşılıklı olarak sayıları çoğalmıştır.

Boğaziçi kahvehaneleri bahsi ayrı bir monografi mevzuu olacak kadar zengindir. Biz bu bahsi maalesef genişletemiyoruz. Yalnız en meşhurlarından bir kaçına temas edelim.

Çubuklu'daki yazın, açık hava kahvehanesi halini alırdı. Saz takımı ile meşhurdu. Halen yoktur, amma Vaniköyünde iskele yanındaki camiin önü de yazın açıkta bir kahvehane vazifesini görürdü.

Sarıyer'de İskele Meydanında "Mesar burnunda" Çengelköyü'nde, Anadolu Hisarı ve Rumeli Hisarındakiler, Beykoz'da iskele yanında olduğu gibi İshak ağa çeşmesi etrafındakiler meşhurdu. Bunların tiryakileri ve müdavimleri o semtlerde ve mevsimlerinde marufdu. Bunlardan Kanlıca'dakilere devam edenleri hatırlarım. Eskilerin cümlesi rahmete kavuştular.

Emirgân kahvehanesi vâkıa iskele yanında değilse bile camiinin ve Sultan Mecid muvakkithanesinin arasındaki meydana eski ananesini muhafaza ederek devam etmektedir. Burasının en sadık müdavimi Rahmetli Yahya Kemal'di. O Boğaziçi'ni yalnız ve boş, ahbabsız ve sevgilisiz sevmezdi. Meselâ Hisarları dile getirecek insanların mevcudiyetine daha çok kıymet verirdi.

Boğaziçi'nin sahil boyu münferid ve bir arada kahvehaneleri de vardır. Ana-

dolu yakasında olanlarından Pendik'te deniz kenarındakilerde kahve içilebilir de oraları birer meyhane ve yemekhane durumundadır. İskele civarındaki kahvehaneler mahallin ihtiyaçlarını karşılıyordu. Bunların bugünkü Emirgan kadar şöhreti olamamıştır.

Fenerbahçe'sindeki kır kahvehaneleri meyanına girebilir. Kadıköyü'nün eski deniz kenarı kahvehaneleri rıhtımın gerisinde kalmış ve bir kaç yerlerini yenilerine terketmiştir.

Vaktiyle deniz kenarında bahçeli olanı da şimdi çok geride kalmış ve hâlâ kapanıklığından rağbetini kaybetmiştir.

Boğaziçi kahvehanelerinin bir az da devam eden şahsiyetleriyle kıymeti vardı. Meselâ Emirgân'a gidip de Yahya Kemal'i ve emsâlini bulamamak da bir üzüntü doğurabilmekte ve şimdi hayâl olan bu eski hâtıralar oralarının tadını kaçırmaktadır, dersek bunları birer yeni kuşların peyda olduğu ve eskilerinin uçup gittiği birer manzaralı kafese de benzetebiliriz.

HALIÇ KAHVEHANELERİ

Geçmiş asrın Haliç sahillerindeki kahvehaneleri hakkında bilgi edinemedim. Yalnız Eyüp Sultan'da Bostan iskelesindeki meşhur yalı kahvesini hatırlarım. Zira oraya mütareke yıllarında ve bir de 1922-1927 seneleri arasında bilhassa bize çekilen Ramazan iftarlarında ve diğer günlerde oturmağa giderdik. Bir de Silâhdar ağa, Karaağaç, Ali bey köy yollarında ve Kâğıthane'de dere kenarlarında ufak kahvehaneler vardır. Kâğıthane'dekiler yazlık ve seyyar cinsten idi. Bunların güneşe maruz olanlarını kahkahalar açtırarak veyahut çardakların üzerlerine yeşil otlar yayarak gölgelikler inşa ederlerdi.

Fakat Haliç sahillerinde Sötlüce, Defterdar, Eyüp Sultan İskelesi, Halıcıoğlu, Fener ve Balat'ta ve Kasımpaşa'da bir hayli deniz kıyısı kahvehanelerinin mevcut olduğu muhakkaktır. Zira vapurla, san-

dalla geçenler pek iyi tahattur ederler. Bu kahvelerin iki dürlü müdavimi vardır. Birisi gelip geçenler diğeri de bu semtlerde oturanlar. Oraların sakinleri içinde devam edenler hakkında bir bilgimiz yoktur. Fakat Eyüp Sultan Bostan iskelesinde olanlar kısmen malumumuzdur. Bunların orada bilhassa camide vazifedar olanları ve misafirleri çoğunlukta idi. İçinde maruf zevat da vardı. Zira gerek emeklilerin ve gerek diğeri yerlerde oturup da senenin muayyen ay ve günlerinde birkaç defa oraya gitmek itiyadında olanlar muhakkak ki Bostan iskelesine uğrarlar. Oranın pek hoş meşrep, lâtifeci sahibinin misafirperverliğiyle güzel vakit geçirirlerdi.

Eyüp Sultan sakinlerinden bazı aileler velevki kocalarıyla ve misafirleriyle olsun buraya gelemesler. Fakat onlar sahil yalılarda oturan tanıdıklarını ziyarete gelerek Halic'in güzel mevsimlerinde faydalanırlar. Ve iyi hava aldıklarını ve hattâ eğlendiklerini söylerlerdi. Onlar da bu suretle belki hasretini çektikleri kıyı kahvehaneleri hakkında işittiklerini bir nevi tahkik yoluna gitmiş olurlardı.

Bu kahvehanelerin eski çeşit olanlarında büyük kışık bir salonları ve yanlarında üstleri örtülü etrafı açık yazlık tarafları vardı. Hiçbiri diğeri benzemez. Mutlaka Lebi Deryada "deniz kenarında" idiler ve hattâ bir kısmında yanaşabilmeleri için ufak sandallara mahsus kazıklarla çakılmış iskeleleri vardır.

BEYOĞLU KAHVEHANELERİ

İsimlerini Ebüzziya Tevfik Bey'den öğreniyoruz.⁵:

"Beyoğlu Büyük Yangının'a kadar o semtte dahi Fransız usulünde tesis edilmiş bir iki kahvehane vardı. Bunların birincisi:

- Lüksemburg Kahvesi, ikincisi:
- Jardin des fleurs kahvesi, diğeri:
- Kristal Kahvesi ve
- Bizans Kahvesi.

Bunlar bir zaman yerli ve yabancı ciddî zevatı cezbedecek durumda idiler.

Sonraları her şeyde olduğu gibi (alamod) kahvehanelerin meydana çıkmasıyla bunlar eski rağbetini kaybettiler. Hele Lüksemburg, şimdiki Kanzuk eczahanesinin bulunduğu yerde, eni ve boyu gayet geniş, duvarları kâmilten aynalarla donanmış, Peykeleri kadife kaplı, tavanı yaldızlı nakışlarla süslü bir mükellef yerdi. Bugünkü İstanbul'un hiç bir semtinde yukarıda evsafını bildirdiğimiz kahvehanelere benzer bir kahvehane yoktur ki icabında insan gidip oturabilsin. Kıraathane namına mevcut olan yerlerde insan bu ismi nasıl lâıyk görür."

1908 inkılâbından sonra Beyoğlunda rağbette pek çok kahvehaneler vardı. İçinde en geniş ve kibarı ve pahalısı Tokatlıyan gazinosu idi. Hidayet Fuad Bey dostumuzun anlattıklarına göre Kristal gazinosunda Doktor Besim Ömer "Akah" ve Sakızlı Ali "Çalıklı" paşalar daha Askerî Tıbbiyede talebe iken bir cam kırılma hâdisesi bile olmuştur. Kavganın sebebini aziz bir dostuma sordum. Kavganın sebebi olur mu dediler.

Tokatlıyan kıraathanesinde bir ayna kırılması hâdisesi olmuştur. Bunda Akagündüz'ün ismi de geçer. Vâkıa riva yet edilmiş veya yazılmıştır. Yani zamanları gençliğinin bu kahvehaneler bir uğrak yeri olmuştur.

Kahvehanelere yalnız kahve içilmek için gidilmez. Oralara tavla-iskambil ve bilâdo meraklıları da koşar. Meselâ her yerde müsaid mahalleri olmadığından bilâdo oynanamaz. Bilâdocuların Lüksemburg'a gittikleri duyulur. Biracılar da buraya devam ederlerdi. Yeri (Lebon) yanında idi.

Borsacılar da Pazar günleri öğleye kadar Borsa yaparlar. Kahvehaneleri Tepebaşı karşısında idi. Ben orada öbek öbek toplananları bilirim.

Tokatlıyan'a yalnız kahve içmeğe gidilmez. Vekiller vezirler ve ekâbirden gidenler yemek de yerler. Sonra kahvehane kısmına geçerler. Bundan 50 sene önce orada mükemmel bir yemek on beş kuruşa

yenirdi. Bir kuruş ve fazlasından iki kuruş da bahışı vardı.

Nikoli Birahanesinde yalnız kahve içilmez, yemek de yenirdi. Anadolu Demir Yolları Şirketi Müdürü Hügnen buraya devam edenlerdendi. "Pât de feu" su meşhur.

Yani'nin birası, Nikoli'deki gibi meşhur. Her birinde Yemen'den gelmiş olan mükemmel kahve içilirdi.

Tepebaşı karşısında Kanunuesasi Kahvehanesi de meşhur. Nargile de içilirdi. En büyük kahvehane Eftalibus. Sıraserviler'e giderken Taksim meydanına nazır köşede idi. Çalgılı ve içkili idi. Ona göre müdavimler de giderdi. Kule dibinde de büyük bir kahvehane vardı.

Beyoğlu kahvehanelerinde ve Tepebaşı'ndakilerde Avrupa'dan gelen gazeteler de bulunur ve okunurdu.

YAZLIK KAHVEHANELER

Yazlık kahveler tarihimizde belirli Büyükdere, Kağıthane, Haydarpaşa Küçüksu, Beykoz çayırılarına nazır yerlerde bulunuyordu. Bunlar sur haricinde olduğu gibi kapalı birer kahvehaneye sahiptiler. Arkalarında depo gibi yerlerinde yazlık bahçe sandalyeli kapalı dururdu. Veyahut yaz ayları için kira ile getirtilirdi.

Bir de böyle esash yerli yazlık kahvehanelerden başka öyle kıyıların yanlarında, oralarının birer peyke gibi oturulabilmesi düşüncesinden seyyar kahveciler de asıl yazlık kahvehanelerden uzakça köşelerde dururlardı. Bunların çayır üzerinde olanları rağbette idi. Öyle pek kıyıda olanlarına fakir tabaka geçerken oturur, ayak üstü denen bir tâbirle kahve içerlerdi

Bu ana kahvehaneler kendisine göre onsekizinci asırdanberi gelen bir geniş inşaa usulü vardı ki her tarafının cam olmasından manzarası genişti. Mimari ve tezyinatı bakımından da dünyanın başka taraflarında görülemiycek hususiyetleri dikkat nazarına çarpardı. Bunlardan hâlâ mevcuttur. İçtimai mimari tarihimiz nok-

tasından en mühimlerinin resimlerini almak ve plânlarını ve rölevelerini hazırlamak ve yapılacak röportajlarla zengin etütler hazırlamak mümkündür.

Açık hava kahvehanelerinde halk bahçe ve çayırılara serpilmiş otururlarken âni bir yaz yağmuru gelecek olursa bu kapalı yerlere sığınırlandı.

Bu yazlık kahvehanelere Sarıyer'de, Çırcır, Fındık, Fıstık, Hünkâr ve Kestane suları mesirelerinde, Çubuklu'da ve buna benzer yerlerde de daha esaslı olarak mevcuttu. Kahve ocakları da sahibinin zevkinin derecesini gösterir ve hattâ bu sahipleri arasında mubahase konusu bile olurdu ki buna Sarıyer'deki Hünkâr suyu kahve ocağı misal verilebilir.

Esasen birçok kışlık kahvehanelerin bazen cadde kaldırımları veya civarda çeşme aralığı, arkası ve yanından faydalanarak müdavimlerinin serpildikleri yerleri vardı. Bir kısmının da yanda ve önde bahçeleri vardı. Bunlarda kışın ve yağışlı günlerde oturulmazdı. Yazın rağbet bulurdu. Fakat bunlar yukarıda bahsettiğimiz yazlık kahvehaneler meyanında mütalâa edilemez. Bunlar bahçeleri olan mahalle kahvehaneleri meyanına girer. Yazlık ve bu bahçeli kahvehanelerin gelip geçici müşterileri olduğu gibi devamlı gelenleri de vardı. Semt kahvehanelerinin varsa çok eski sahiplerinden bunlar öğrenilebilir.

Bahçeli kahvehanelerin sahipleri zevk ehli ve meraklı ise bahçelerini sakslı veya toprakta kışın çiçeklerle donatıkları gözden kaçmazdı.

SEYYAR KAHVECİLER

Biz her nekadard son yıllarda rastlamadık ise de Birinci Cihan Harbinden önce cami' meydanlarında, parklarda, pazar yerlerinde ekseriya kahve içmek için ilışilebilecek sedler ve yerler olan yerlerde omuzlarında taşıdıkları takımlarını sererek seyyar kahvecilere rast gelinirdi. Bu yalnız bir rivayetten ibaret değildir.

Garpli ressam ve fotoğrafçılar ve hattâ resamlara da başka hiçbir memlekette görülmiyen bu mevzu' ilham kaynağı olmuştur. Bu cihetle elimizde en aşağı 5-6 resim vardır.

Biz Garplıları bizim garip taraflarımızı görmekle itham ederiz. Fakat onun böyle tarihimize hizmet eden cihetleri de yok değildir.

Biz de bu seyyar kahvecileri resimlerde gördük. Binaenaleyh bazıları bu esere koyduğumuza göre tavsiflerinden vaz geçiyorum. Bunlardan faydalananlardan gelip geçici iş takımı başta gelir. Zira onlar nerede olsa oturabildikleri gibi, gider ayak bir yere oturmağa lüzum görmiyerek de içebilirler. Sonra kahvehanede oturmak, ısmarlamak ve gelmesi, zaman alabilir. Ne de olsa buna orada dinlenmek için çok oturmak ihtiyacını duyanlar veya birini bekliyenlere müsaiddir, hem de bunun o kahvehaneye göre zamanları icabı pek de ucuz olmayan bir tarifesi vardır. Lâkin seyyarlarda kahve nisbeten daha ucuzdur ve her keseye elverişlidir.

Sonra pazar yerlerinde bazen eski kahvehaneler bulunur ve oralardan kahve getirtmek kolay olabilir. Bazı kır kahveleri olmayan tali yerlerde bunlar çok faydalı olmuştur.

Bunlar fakir insanlardır. Şark'da dilenmek ayıptır. Zira dilenenler parayı sevenlerdir ve hakiki ihtiyaç sahibi değildirler. Fakir aç kalır ve yoksul yatar, yine kimseye el açmaz. Bu cihetle eskiden adî dilenci ruhunda olmayanlar bu dilenmek zilletine katlanmazlar. Hattâ tesadüfen verilse bile almak istemezler.

Bunlar namuslu ve doğru ve lâkin cidden fakirdirler ve üstelik de resimlerin görüyoruz ki başka birşey yapamıyacak derecede de yaşlıdır. Çok muhtemeldir ki kömür, şeker ve kahve masrafları çıktıktan sonra günlük ekmeceklerini çıkarabilirler. O biçareleri bu satırların sonunda namuskârlıkları karşılığı hayırla yâd etmeği bir borç bilirim.

KAHVEHANE LEVHALARI

Bundan bir asır önceki kahvehaneler peykeleri, sofaları yani öbek öbek oturacak yerleri ile çok daha cazipti. Hele Tanzimattan sonra eski rahat âdetlerimizden uzaklaşarak sandalyelere oturmağa başladıktan sonra kahvehanelerin doğrusu o eski havası kalmamıştır.

Bittabii geçen asırda kahvehanelerdeki levhalar da mühim ve ele alınmağa lâyık bir konudur. Bunlar içinde tekkelere farklı olmak üzere yazı levhaları sayılacak kadar azdır. Daha ziyade manzara resimleri hâkimdi.

Bunların bir kısmı el yazması, bir kısmı da matbu olanlardı ve çerçevele-nerek bazen rastgele ve bazen de güzel tertiple asılırdı.

Unkapanı ve Kasımpaşa taraflarındaki kahvehanelerde halk ressamı Bahri Babanın Sultan Mecit ve Sultan Aziz devri kalyon, kadırga ve yelkenlileri İkinci Sultan Mahmud (Adli)'nin Meşhur üç anbarlı resimleri de yalnız evlerde değil, ucuz temin edildiğinden kahvehanelerde asılı durduğunu ressam Bahriyeli merhum Hüsnü Tengüz dostumuz bir sureti bizde olan hâtıratında yazmış ve ayrıca da söylemişti.

Teşhirde diğer resimlerin içinde meşhur olan san'atkârlara ait olanlarını hatırlamıyorum. Yalnız Sultan Aziz devri ressamlarından meşhur (Civanyan)'ın teneke üzerine yağlı boya levhalarından asılı olduğunu ressam Üsküdarlı Ali Rıza Bey hocam hatırlamaktadır.

Cumhuriyet devrinden sonra kahvehanelerde millî mücadelenin şerefli başlarının resimlerinin asılmağa başladığı görülmüştür. Bir de bazı mecmuaların orta yerlerindeki tabloları veya kesilen resimleri her hangi cinsten olursa olsun gerek İstanbul'un gerek Anadolu'nun yeni kahvehanelerinde çerçevesiz veya çerçevesiz yer aldığı görülmektedir. İşte eskilerinde mevcut olan levhalar toplanabilse bir monografi mevzuu olabilir. Fakat ben

daha eskilerinde mevcut olduğu rivayet edilen kıymetli levhalardan pek az görebildim. Hele yenilerinde eski hava yoktur.

Geçen asırda bu kahvehanelerin gelen turistlere bazı levhaların mübalâğalı rakkamlar verilerek satıldığı rivayeti de dolaşırdı. Fakat bunlardan bilmem kaç altın vermişler de vermediğini söyleyen kahvecilere de rastladım. Fakat gösterdiklerinde öyle bu kadar değercek bir san'at üstünlüğünü de göremediğimi söylemeliyim.

Kahvehanelerde bazı halk tipi ressamların muhtelif folklorik mevzularda iptidai bile olsa güzelce levhaları olduğunu hatırlarım. Bunlardan bir kısmına İstanbul ve Edirne ve Anadolu etnoğrafik eşyaya da yer veren mahallî müze köşelerinde rastladığımı söylemeliyim.

KAHVE HAKKINDA SÖZLER

— Fatih Türbedarı Tırnavalı Ahmed Amiş Efendi Hazretleri :

“Bir kahvede oturursanız, yanınıza biri gelirse kahve ısmarlayınız” “Osmanlılık budur”.

— “Bir fincan kahvenin kırk yıl hakkı var” ... Kırk yıllık hatırı vardır”.

— Kahve, enfiye, afyon, o kâfirle macun

Bu beş deliler eyledi beni mecnun

— Kahve dövücünün hınk deycisi

— Kahve, tütün, keyifler oldu bütün

— Kahvenin yüzü kara amma meydanı pâk

— Kahvenin yüzü kara amma yüz ağartır.

— Kahve altı olmayınca kahve etmez faide

— Köylünün kahve cezvesi karaca amma sürece”¹

— Bir acı kahvemizi içmeğe gel.

¹ Mustafa Nihad Özön - Türk Ata Sözleri.

— Kahve gibi kavrulduk, dumanıyla savrulduk.

KAHVE NÜKTE ve MEDLÜLLERİ

— Gönül ne kahve ister ne kahvehane
Gönül ahabab² ister kahve bahane

*

— Hâkimüş şer' idicek bade-i gülğuna
yasağ

Kahveye yer komadı padişehin fermanı

Bir alay cânî cebinde zuafa sultanım

Zehr-i katil mi? yisünler bulmayıcak

afyonu³

Köprülü K. Asım bey kısmı 706

*

Kahve-i ruyi siyahi açmaz illa ehli dil

İçer amma gahi gahi şartı var har

har değil

Köprülü K. Asım bey kısmı 713 V 40B

*

— Kahvenin abı hayat olduğuna
şüphen mi var?

Şâhidi kendinde olan zulemattır.

Fatih K. 5443

*

— Vermiş olsan meselâ nakde bedel
dürrü Aden

Kahve bulmak daha güçtür Yemen'in
fethinden

“İkinci Cihan Harbinde kahvesiz kalan üstat
Ferit Kam Beyin”

*

— Kahve ile gitti uyku, Bereş alup-
tur şehveti

Bir kaşınma kaldı ancak bana dünya
lezzeti.

Fatih K. 2601

*

— Bir Yemeni dilberi, mahbubu ci-
handır kahve

² Muallim Abdülbaki Gölpınarlı'ya göre ahbap yerine sohbet.

³ Merhum Safi Efendi Sefinesinde cilt 18 S. 3115 kıta böyledir:

Hakimi şer' idicek badei gülğune yasak

Kahveye yer komadı padişehin kanunu

Bir bölük cânî cebinde zuafa sultanım

Zehr-i katil mi? yisünler bulmayıcak afyon.

Bir siyah cameli esmerce civandır
kahve

...

Vehbiya bir nice ki görünmez oldu
Gözümüzden ne hayal oldun nihan-
dır kahve
Sefinei Safi s. 2005

*

...

— Küşade hatır olmaz camı cemden
İden Feyzii hurrem yani kahve
Esat Efendi K. 3485 baş taraflarından

Balat şeyhi Feyzullah'ın kahve hakkında
manzumesinden.

*

— Şuhudi Manisavi :

Macun ü Baraşım şerbet ü kahve
dilsiri hak
Darüşşüifai ehli safa kahvehanedir.
Esad Efendi K. 3485

*

Der hakkı kahve :

Nefsinden senin ey kahve meşâmı
cane
Buyi canan irüşür belki Yemen'den
geldin
Aşinalık kokusu geldi üveysisin sen
Yalemullah sezerin semti karenden
geldin
Esad Efendi K. 3677 1

*

— Bana kahve sunulmadı dimesün
“Sunulmadı bana kahve demesin
Nasibin var ise gelir Yemen'den

Atıf Efendi K. 1408

*

— Humler şikeste, cam tehi, yok
vücudi mey
Kıldın esiri kahve bizi hey zeman
hey

¹ Esad Efendi K. 3459'da kıta böyle kayıtlıdır
Aşinalık kokusu geldi Üveysisin sen
Yalemullah sezerim semti karenden geldi
Nefsinde senin ey kahve meşâmı câne
Buyi Rahman irüşür belki Yemen'den geldin
Aynı yerde 1367'de boş yerde as farklı bir
suret daha var.

“Şueradan Sani Bey “Ahmed Rasim B. Osman-
lı tarihi I 349” Solakzade Tarihinden

*

— Bahaya çıktı deyu kahveden şikâ-
yet edüp
İçirdi arpa suyun halka nice hile
maab
Suyunu buldu sual cyleme bahasından
Gılayı kahveyi işrab eder bu tülhü
cevap

I. Üniversite T. K. 4100 Sene H. 1231 Süley-
man Faik Mec.

*

— Gâh ateşde yakub gâh döğüp
Ru siyah eyleyüb illetle diler
Nola mersiyesi tahmis olsa
Akıbet kahveyi şerbetle diler

Aynı yerde Süleyman Faik Mec.

— Bir kahve dedikse beyim azürde
dil olma
Bakma yüzümüz karesine bönlüğü-
müz vardır
Bahir Ef. Mec.

*

— Afyonu dud ü bâde ve hem kahve
vü hem arak
Cümle mükeyyefatı yeriz keyfe met-
tefak
Bahir Ef. Mec.

*

Kahve sevdasını meğr giderirmiş
derler
Sakiya la'lin bile kahveyi zemzemlede
ver

*

— Ne verirlerse kabul et sana
Cümleye ver kahveki uyku siler caba
Esad Ef. K. 3220

*

— İn be Rum ki dola kahve ile ruyi
cihan
Yüzü karesiyle kala ana mani olan
Velieddin K. 1631

*

— Bereşu afyon u kahve ile duhan
Her bir başa bir belâyı siyah
Bunların dördü yere gelicek
Nice olur hali dersin âhır ah
Esad Ef. K. 3805

*

— Kahve hakkında halal ola mı?
diyen ahmak
Asılın anın ne bilür kalb ile olur hu
hak

....

Esad Ef. K. 3412 Ortalarda mühim tamamı var

*

— Kahvenin bâde kadar gerçeğe
yoktur ânu
Sıcaktır o kara yüzünün amma kânu
Esad Ef. 2016

*

— Der idim kahve fincanına sagar
gibi gül rûdur
Veli bu kan olacağın içi öyken kara
sûdur.

*

— İki nesne harab etti cihanı: biri Ye-
menin kahvesi
diğeri Rumun duhânı

Dr. S. Ü. Arşivi Kahve dosyası

— İn ne kahve est ü ne telve estü ne
de âb
Kara su vu' Allahü a'lem bissavab¹

*

— Bitab iseniz keşmekeşi derdi fena-
dan
Bir kahve için, desti nedimanı
Hüdadan
Şehdâbı hayat nuş ediniz bezmi
vefadan

*

— Tutup ke'sın kenarından zarafet
birle horpürdet
Desinler kahve² içmekte şu dayı³
amma mahir ha

*

¹ Mevlevî âyini sonunda şu beyit okunur :
İn ne remleslü ne necmestü ne hâb
Vahyi Hak Vallahü â'lem bissavâb
Buna karşı müverrih Abdürrahman Şeref Bey
Galatasarayında yukarıki beyti nazire olarak söy-
lemiştir.

² Tahrifle "Kayfe" yazılmıştır.

³ Bunu sık sık okuyan Ressam Rıza Bey
Hocam "Emmi" derdi. Bir diğerinde herif-
cik haylı Kâbil ha.

— Bir içim kahvenin kırk yıl hatırı
var (Bir yudum...)

*

— Ehli keyfin keyfini kim yeniler,
kim tazeler?
Taze elden taze pişmiş taze kahve,
tazeler.

*

— Miras olurdu Yemen iklimi lebiba
Hakinde biten kahveye fincan oluver-
sem

*

— Kahve Yemen'den gelir, bülbül
çimenden gelir.

*

— Vapurdan "otobüsten" kahve
değirmeninden çıkar gibi çıktım⁴

— Mani:

Kahvelerim pişti gel,
Köpükleri taşı gel.
Eyi günüm dostları,
Kötü günüm geçti gel.⁵

*

— Pire bilmecesi:
Bir kuşum var, kahverengi
Kahvelerde çalar çengi
Dur kuşumun gönlü olsun
Hanımdan bir buse alsın.

*

SÂİ

— Kahvehane gibi câyı mezellet
yoktur.
Herzaman onda oturmak gibi zillet
yoktur
Zurafa mecmaıdır bazısı anın deme-
kim
Varmamak gibi ana hiç zarafet
yoktur.

*

MEYLÎ

— Kahvehane gibi bir meclisi irfan
olamaz

⁴ Kalabalıktan kinaye.

⁵ Muallim Abdülbakî Gölpinarlı'dan derlendi.

Gevheri marifete ancileyin kân
olamaz
Lâk eğer cahil ü nadan karışır araya
Zurafa başına anın gibi zindan
olamaz
Hak için söyliyelim cayi safadır kahve
İçtiğin bün yerine olmaya amma telve
Kahvehane zurafa ile heman
cennettir
Olur amma ki erazil ile dârünnedve

*

ADLÎ

— Tiryakiyan yetiştiricek kahve ile
keyf
Kim gelise yanına çalar eser misâli
seyf
Kimler mukabil olur anlara o dem*
Yedikleri Rahiki ola Adliya fe keyf¹
— Şair Taib :
Olah Kahvei Rumi Nümayan
Nohudu meşreb oldu cümle yaran
— Çıktı ateş bahasına Hizüm
Satılır dirhem dirhem ile öd asâ
Ya kömür şöyle kim gubarı dahî
Tutiya oldu dideye hâlâ
Rugani dil erimede şebü ruz
Mum deyû şem'a veş yanup fukara
Kahveyi mezhebine uydurdu
Nohudu kavurup içür zurafâ

*

— Hak Taalâ başka vermiş lezzeti
kahve sana
Ehli diller çok ederler rağbeti kahve
sana

*

— Şair Belîği:
Kahvenin badî gülgün gibi yoktur
ânı
Isıcaktır o kara yüzlünün amma kanı
*
— Rindler ehli keyfe kahve verse
tazeler
Ehli keyfin keyfini yelpazeler

* İsmail Saib Efendi K, N, 1747

¹ Dil-Tarih Fakültesi K.

— Kahve macun ü tütün enfiye kâfir
afyon
İşte beş şeydir eden bizi azizim
mecnun¹
— Yemen'den mi geliyor? (kahvenin
getirilmesi gecikirse²
— Mevlevî olmak dilersen dön
yarısı dön ver³
Kahveyi bulanık verme kahîçe duru
ver
— Kaderini ilmi Efendi bilsüne
Sen gideliden denmez oldu kahve
gelsune⁴
— Gitti erbabı neseb itti frumâye
zuhur
Tuttufincanı kütâhiye yerin fağfurun⁵
— Kahvenin nefi ki şahiddir
Birikisin zikredelim icmala
Evvelâ balgamı izale eder
Eridir mahveder komaz aslâ
Çarei defi kahve içmektir
Kahve olur ana ilâç ü şifa
Kahve iç kahve dafii gamdır.
Ver saykalı dimağa ukala cilâ
Kahve hususunda Hoca Ali Çelebi
arapça fetvası tercümesi :

“Ehl-i fücurun icrasına düşkün ol-
duğu şeylerin mubah olduğuna dair fetva
vermek, Allah korkusu güden kimselerin
yapabileceği iş değildir.”⁶

¹ Süleyman Faik Efendi mecmuası sene 1231
(1816) İ. Ü. K. T y 4100.² Dört asırdır kahve hakkında yeni medlül-
ler yapılmıştır. Bunların pek yenileri manzum
değildir. Halk arasında söylenenlerden birkaçı:
Bir fincan kahvenin kırk yıl hakkı var. Bir acı kah-
vemizi al. Kahveye gel. Kahveye gidelim. Kahvede
buluşalım.³ Köprülü K. Asım Bey kısmı No. 713 V.
40. b.⁴ Süleymaniye Umumi K. Şehid Ali paşa
K. 2584.⁵ Köprülü K. Hafız Ahmed Paşa K. No. 357
12 b. Şair Babinin.⁶ Bayezid Kütüphanesi Müdürü Rahmetli
İsmail Saib Efendi mecmuasından (Faide min fet-
va manzumeti Türkiye mensubeti li Şeyhülislâm
Müfti Bostan Zâde Mehmed Efendi fi hakkıl
kahve cevaben an istiftai Emir Efendi. başlığı al-
tında yazılıdır. Kitabı Bay Raif Yelkenci'deki
nüshadan.

....¹

— Bir sual eylediler erbabı kahve
lütfe dip
Der cevabı bissavap ey müftii
alicanab

...

Böyle fili münkerin refine saî uymayup
Kahveyi men' eylemek lâyük mı şâhı
kâmiyab
Zemmi ehli irtışaya dahli yoktur
kahvenin
Bu dürür ben bildiğim vallahü a'lem
bissavab²

— Genci ferağı ehli dile kahve
hanedir
Hubbiyle kahve murgu dile dâm ü
dânedir

Bir mehlikadan olmadı hali zamanede
Eksik değil çırağı aceb asitanedir³
— Kahvehane ukala me'kelidir

Kim ki zem eylese ânı dilidir
Kahve bir mülkü Yemen duhteridir
Bereşe halet verir afyon eridir⁴

— Belîği kahve vafına tam bir gazel yazmış :

Kahvenin badi gülgün gibi yoktur
âkı
Isıktır o kara yüzünün ama kanı
Misli menendi mi var müşteri kızdır-
makta
Isıcak yüz gürecek her kişi ister anı
Puhtedir bâde gibi küpte iken ham
değil

Şeyh u şabın ana bir pare ısındı canı
Mısrü Şamü Halebi gezdi gelicek
Ruma

Ayağın aldı şarabın o cihan fettanı
Söyle ol rusiyehin bana ne keyfiyeti var
Ey "Belîği" akıtır ayağına yaranı
— Sabit de ona peyrev olarak :

Kadehi rıtlı giran mertebesi keyif
verir

Kahve âşama ağır kahve ile bir
fincan

— Bir halk şairi :

Hak Taalâ başka vermiş lezzeti
kahve sana

Ehli diller çok ederler rağbeti kahve
sana

Sende bir kaç madde vardır içene
verir safa

Gam kasavet kalmaz asla kim içerse
daima

Hazmi taam etmek için seni halketmiş
Hüda

Eylerim ben canü dilden izzeti kahve
sana

İçerim ben terkedemem seni asla bir
zaman

Olmasaydın çekeridim hasreti kahve
sana

— Ehli keyfe kahve verse tazeler
Ehli keyfin keyfini yelpazeler

— Kahve için bilmecele de yapılmış :
Ol nedir kim bir güzel esmer civan

Rahatı ruhu hayat efzayı can
Anın için meyledip erbabı dil

İş-i nûş eyler anınla her zaman
— Hayf olsun senin gibi güzele

Akabinden kesilmedi hazele
Ehli keyf eylemez dila cilde

Ta ki nuş etmiye seferi kahve
— Ağalar Beyler içerler

Kahve de kara değil mi?
Bu beyit 17 nci asır halk şairlerinden

Karaca Oğlanındır. Tafsîlâtı : Turhan
Tan "Edebî Kahve Falı" makalesinde.

— Kahvenin âb-ı hayat olduğuna
şüphen mi var?

Şahidi kendinde olan zulamattır.¹

KAHVE HAKKINDA ARAPCA MEDLÜLLER

Bu bahsi çok genişletmemek için kütüphanelerimizde yazma eserleri tetkikimiz esnasında bir hayli topladığımız kahveye müteallik Arapca manzum veya

² Topkapı Sarayı Müzesi Bağdat Köşkü K. N. 403 V. 15 b.

³ Bahir Efendi Mecmuası. Bay Esad Fuad Tugay Hususi Kütüphanesinden.

⁴ Fatih'de Millet K. Ali Emiri Efendi kısmı No. 70 risaleler mec. 80 a.

¹ Köprülü K. Fazıl Ahmed Paşa kısmı No: 1628 Rahmetli Cevat B. tercümesi.

mensur kayıtları metin ve tercümelerini buraya koymadık. Yalnız kitapların numaraları ve bulundukları yerlerini sıralamakla iktifa ediyoruz. Bu bahsi derinleştirmek arzu edenler buralardan metin harici bu kayıtları toplayabilirler.

— Mehmed el Hadimî. fi Hakkul Kahve. Süleymaniye Umumî K. Esad Ef. Kısmı. No. 3580. Mecmuai Resail.¹

— Şeyh Abdül Gani. El Kahvetü ved Duhan. aynı yerde. No. 3599.

— Keramatı Şeyh Şazilî der Hakkı Kahve 656. Aynı yerde No. 3467. No. 34, 83.

— Kahve hakkında bir manzume. Aynı yerde No. 3463. V. 50 ayrıca iki kayıt.

— Sualî min Hakikatil Kahve. Manzum ve cevabı Müfti Bostanî Zade. V 51.

— İtirazı Kahve. Cevabı Sükûti V. 52.

— İbni Hümat diye meşhur Mevlâna Mehmed'in faideleri. Kahve S. 299 Aynı yerde No. 3648.

— Zuhurül Kahve. Aynı yerde No. 3485.

— El Kahvetü ved Duhan. Aynı yerde No. 3599.

— Arapca bir beyit. Aynı yerde No. 3415.

— Kahve hakkında bir kıt'a. Aynı yerde No. 1367.

— Kahve hakkında mühim bir bahis. Lâleli K. No. 1463 Tercümesi kahvenin men'i bahsinde yer almıştır.

— Kahvei Kati-üş-Şehve. Köprülü K. Asım Bey K. No. 713 V. 83 b.

— Bir beyit. Velîyüddin K. No. 3022.

— Ebüsuud Efendi'nin Arapca bir Fetvası. Atıf Efendi K. No. 1546.

— Arapca bir kıt'a. Fatih K. No. 4605.

— Fi Hakkı Hel-lül-Kahve. Kütahya K. No. 4647.

— Kahve haram mı, helâl mi meselesi. Yeni cami' K. No. 289.

— Şeyh Zeyn-el-Abidin manzumesi. Yeni cami' K. No. 1177.

— Fil Kahve. Reis-ül-Küttap Mustafa Efendi K. No. 721.

— Kahve hakkında bir manzum Fatih K. No. 3677.

— ...

— Farsça bir beyit. Karaçelebizâde Abdülaziz Ravzatül Ebrar S. 434.

KAHVE VE KAHVEHANE FIKRALARI VE LATİFELERİ

Uyduk İmama :

— Üçüncü Sultan Murad kahveyi yasak eder ve kahvehaneleri kaldırır. Lâkin meyhaneler kaldığından ariflerden biri bu kıta'yı yazıp camie bırakmış, kendi beğenmiş derler :

İmamın zulmü vardır hassu âma
Helâli kodu meyl etti harâma
Yürü ey kahveci meyhaneci ol,
Bugünden sonra biz de uyduk imama.

Kahve Ocağını Kaldırmış :

— Kahve Tiryakisi olan Ömer Faizî Efendi Sultan Abdülaziz'in vapur ile yaptığı Mısır seyahatinde beraber. Birgün padişah vapurun güvertesinde gezinirken Kahve ocağını görür. Yangından çok korktuğundan hemen söndürtür. Ertesi gün Ömer Efendi ocağın söndürüldüğünü ve sebebini öğrenince :

— Fesübanallah, demiş. Babası Yeniçeri Ocağını kaldırdı, kendisi de bizim kahve ocağını.

Uşağın hilesi :

— Vaktiyle kahve tiryakisi zengin bir ihtiyar varmış. Kahveyi daima en büyük fincanlarla içen bu zat, fincan elinde

¹ Fatih K. N. 5443. V. 51 b kahve hakkında arapça bir izah "Min el Mevâhib.

¹ Bunlar daima metin harici boş yerlerde ve ekseriya baş taraflarda bulunur.

Farsça bir beyit. Karaçelebizâde Abdülaziz Ravzatül Ebrar S. 434.

uyuklar, şekerleme arasında gözünü açtıkça, bir yudum içermiş. Böylece bir fincan kahve, bir saatte bitmez; uşağı da karşısında el pençe durmağa mecbur kalmış, yeni tuttuğu bir uşak, bakmış ki bu böyle olmayacak, ince ve uzun bir kamış tedarik etmiş.

Efendi fincan elinde uykuya dalınca, kamışı fincanı daldırır, kahveyi çeker bitirmiş.

Biraz sonra uyanan efendi, fincanda kahve göremeyince :

— İçmişim demek; diye kahve fincanını uşağına uzatmış.

Nohud Kahvesi :

— Sultan Üçüncü Ahmed'in devrinde kahve bulunmaz olunca ve okkası da karaborsada beş kuruşa kadar fırlamasından İstanbul'lu zarif adamlar nohudlu kahve içmeğe başlamışlar. XVIII inci asırda şairlerin başı sayılan Osmanzâde Saib Efendi şu beyti söylemiş :

Olalı kahvei rumî nümayan

Nohudî meşreb oldu cümle yaran

Hattâ o zaman mübtelâları kahvei rumî, müsavi = nohud est, yani nohudur demişlerdir.

Tevbei Nusuh olsun

Bunu Profesör Abdülkadir Karahan nakletti:

Birinci Sultan Ahmed Devri Sadrazamlarından Nusuh Paşa anlaşılan kahve içmeği yasak etmiş ve kahve içilen toplantı yerlerini de kapattırılmış.

Devrin şairlerinden birisinin bu hususta bir manzumesi var. İngiltere'de Oxford'da beş milyonluk Bodlian kütüphanesinde Türkçe bir yazma şiirler mecmuasında, yazılı sonunda

Tövbemiz Tövbei Nusuh olsun mısraı var. Bunda Tevriye yapılmış. Vaktiyle Nusuh isminde birisi tövbe etmiş, caymamış, ona alem olmuş. Onulmaz tevbe demek. Aynı zamanda Nasuh Paşa'ya tevbe olsun demek.

Şair Nabi orucunu bozmuş

Şair Nabi Haleb'de iken Vali olan paşa ile çok dost imiş. Paşa Nabi'ye takılmağı sever ve onun güzellerden hoşlandığını bilirmiş.

Birgün ziyaretinde bulunduğu sırada gayet çirkin zencî bir arap köle elinde kahve tepsisi ile içeri girmiş. Nabi bunu görünce yüzünü buruşturmuş ve Efendim bugün oruçluyum diye kahveyi reddetmiş.

Az sonra paşanın tertibi üzerine bu sefer güzel bir köle kahve tepsisi ile içeri girince Nabi'nin yüzü gülmüş ve kahveyi alınca içmeğe başlamış. Vali paşa :

— Ne o Nabi Efendi hani oruçlu idiniz, diye takılınca, Nabi :

— Evet efendim bayram ayını gördüm, demiş.

BELEDİYE SUYU

1950 yılı Ağustos ayının on beşinde Bayezid'de küllük denen şimdi mevcut olmayan bir köşesindeki açık kahveye şöyle bir ilişmiş ve bir de kahve istemiştim. Çırak birlikte bir bardak su getirdi. Ne suyu diye sordum. Belediye suyu dedi. Bu ne demek diye sordum.

— Terkosun nazikcesi dedi.

ÖNCE KAHVE SONRA ÇAY

Eski Maliye Bakanlarından Fuad Ağralı Misafirlerine çay mı, yoksa kahve mi istersiniz diye sormuş. Birgün de o zaman Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Tahsin Öz dostumuza da böyle teklif edince o nasıl olursa demiş. Bunun üzerine adamına ohalde önce kahve, sonra çay demiş.

BEKTAŞİCE BİR NASİHAT

Bektaşî dervişi bir mezarlığın yanındaki kahvehanede hergün istirahatte. Birgün acele ve hattâ koşar gibi giden bir tanıdığına seslenir. Acele işim var gelemem, der. İsrar eder ve yolundan çevirir. Ona bir kahve ısmarlar. Adam hâlâ telaşta, işi kalacak. Bektaşî onu boyuna

lâfa tutar. Saatler ilerler. Berikinde işime gidemedim biye bir üzüntü. Vakit akşamı yaklaşır. Bari, erenler izin ver de evime döneyim, ricasında bulunur. Bektaşı bunun üzerine :

— Şu mezarlığa bak. Aklını başına alıp dünya işleriyle okadar çok yıpranma. Bu taşların sahiplerinin hepsi dünya işlerini bitiremediler. Nihayet buraya gelerek sıranlandılar, der.

BİR HÂTIRA

Birinci Cihan Harbinde (1914-1918) kahve bulunmaz olmuştı. Sonradan Irak hükümeti başvekili olup İngiliz müdahalesine tahammül edemiyerek intihar eden sabık Osmanlı Meclisi Mebusânında “Müntefik” mebusu olarak bulunan “Abdül Muhsin Sa’dunî” Bey İstanbul polis müdürü “Bedri Bey” den bir az kahve istemiş, o da yarım kilo kadar bir paket vermiş. Dayım avukat Kutsi Bey merhum, Abdül Muhsin Bey’e his ettirmeden kahveyi nohut ile değiştirmiş. Vaziyeti bilmeyen Muhsin Bey, Bedri Bey için benden bir hicviye istedi. Ben de şunu yazdım :

ŞARAB VE KAHVE

Nazeninin derbeder bir dervişi
Serseri kaldı bozuldu her işi
Zihni derraki perişan oldu hem
Söyledi : İçmek gerek bir şişe dem
Doldurup meyhaneden bir şişeyi
Lâkin avdet cyleriken beytine
Bir nefer hem rast geldi kendine
Aldı sevketti Kadıya der akeb
Kârı bet, bahşetti ol miskine teb
Kadı başlarken itabın yâdına
Geldi aklı kâmilî imdâdına
Söyledi : Yahu, erenler sirkedir.
Bu nefer bir fitne engiz kimsedir.
Kadı guş etti kelâmı cümleten
Söyledi her vechi âti unveten
Muhteviyatı bize olsun hakem
Koy şu fincâna bakalım ey dedem
Bet beniz soldu, sarardı korkudan

Haddi şer’i vâcib oldu mantıkan
Derakab açtı semâya destini
Bükdü boynun, süzdü çeşmi mestini
Hey Balım Sultan nazar kıl toprağa
Ben hakîri rahmetinle yargıla
“İsterim, olsun azizim : Turşu ab
Himmetinle kırk senelik bir şarab”
Vak’adan geçti: nice yüzlerce yıl
Mislin idrak etmedi hiç kimse bil
Feyzi meşrutiyet ile lâ cerem
Nev zuhur oldu nice âlihîmem
Kârı enfâsı ricâlin serteser
Enfûsü âfâka etti çok eser
Kim ki kahve ister filmesel
Bir kuru ihsan alır hem bîbedel
Küfrü rûyü zülfü dilberden zarif
Buyu mişkini ise gülden lâtif
Kahve hâlin iktisab etmiş nohut
Cur’a nûşet: hüznü ekdârı unut
Her nohudu kahve eden feyz ile
Bir azizin dameni geçmez ele
Böyle dir karı ricâlî ma’nevi
Şahidim nassı celîli mesnevi :
“Evliyarâ hesti kudret ey ilâh
Tiri ceste baz kerdeend zirâh”

Son farisi beyit : Her velîde tasarru-fâtı ilâhiyeden bir tasarruf bulunur. Ba’zıları isterse yaydan fırlayan bir oku geri çevirir.

Bu hikâyede; nohudun kahveye-yani mahiyeti eşyanın-tebdili suretiyle ma’nevi bir tasarrufa işaret edilmiştir.

Ahmed Kemal UÇOK

ESKİ EVLERİMİZDE KAHVE TAKIMLARI VE İKRAMI

Her evin devirlerine göre bir dolap içinde veya bir tepside veyahut ona ayrılmış bir yerinde, ekseriya matbahların bir köşesinde kahve takımı bulunur ve misafirlere mutlaka pişirirlerdi. Bu iki türlü olurdu. Ya önce şeker veya şekerli birşey tutarlar, onun daha ağızlarda tatlılığı geçmeden sade “acı” kahveyi sunarlardı. Bazı yerlerde kahve teklifini kabul ettirdikten sonra şekerli, ya az şekerli ve ya sade mi olsun diye sorarlardı. Şimdi

buna: Bizi affedin diye cevap verirler diye sormadan kaç kişi gelmiş ise o sayıda kahve pişirip getirirler. Mutadı olmayanlar sorulmadan getirildiği cihetle iade edebilirler.

Kahvenin evlerimizde muhakkak ki itinalı pişirme şekilleri vardır. Hattâ meraklı hanımlar hizmetlerinde bulunanlara da öğretirler. Bu şekilde vaktiyle ve usuliyle pişirilmiş kahvelerin içimine doyum olmaz ve derhâl ağzının tadını bilenler farkına varırlardı. Bunda kahve ve şekerin takribî ölçüleri vardı. Evlerdeki kahve takımları hakkında Ressam Ali Rıza Bey hocamız birkaç resmiyle fikir vermektedir. Bir defa kahve değirmeni esastır. Hattâ daha ucuz olur diye çiğ kahve alınır.

Sebebi de dışarda belirli ve dürüst müessesemizin haricindeki yerlerde nohud ve saire ile karışık kahve alarak aldanmıyalım endişesini besliyen meraklılar bu çiğ kahveyi satın aldıkları tavalarda tecrübe ettikleri kıvam derecesine ateşte kavururlar. Sonra onu bir kâğıda serüp soğumasını beklerlerdi. Hattâ kahve soğutmak için kenarlı ve müstatil tahtadan kaplar yapmışlardır. Soğuyuncaya yuvarlak el değirmeninde veyahut tahtası üzerine oturtulan büyükçe değirmenlerde çekilirdi¹. Kavrulurken ve çekilirken etrafı alan koku da cidden alıcı tesir bırakırdı.

Ufak fakir evlerinde misafir gelince bir tepside kahve takımı getirilir, hem konuşulur ve hem de göz önünde pişirilerek takdim olunur.

Buna dair bir müşahedemi bildireyim. Rahmetli babamın hemşehrisi ve uzaktan akrabasından, dinî, felsefî mühim neşriyatı olan Tırnavalı İsmail Fennî Ertuğrul Bey evlenmemişti. Kendisi gibi ona bakan bir kadıncağz da son senele-

rinde çok ihtiyarladı. Eskisi gibi misafire kahve pişiremiyordu. Kahve takımı Çağaloğlu'ndaki evinde misafir kabul ettiği odasında yaz kış yerinde duran sobanın yanında bir tepsi içinde durur, yüz yaşına yaklaştığı devrede bile diriliğini muhafaza etmesinden kış ise sobadan alınan korların bulunduğu mangalda yazın ise Kaminato denen ispirto lambasında kendisi pişirmek isterdi. Misafir eğer biliyor ve mutlaka da istiyorsa kendisi pişirmek için ondan alırdı. Fakat ızanlı misafirler pişirilmemesi için ısrar ederlerdi.

Ayrıca evlerde kahve ocakları yoktur. O daha ziyade oturanları çok olan konaklarda vardır. Kahvehanelerdeki ocakları alâka ile incelediğimden bütün teferruatını bilirim. Konaklarda mevcudiyeti söylenen ocaklarını hatırlamam amma Boğaziçi'nde bir yalıda misafirlerin çok bulunduğu bir günde kahvelerin düzünelerle fincanlara konması için salona yakın bir odanın buna tahsis olunduğunu hatırlarım. Kahveyi takdim edecek olan mutlaka saçlarını düzeltir, temiz ve uzun bir entarı giyer.

Misafir çocuklarına usulen kahve verilmmez. Eğer içmek istemiyenler olursa artan fincanı da vermezler. Ufak iken bize İstanbul'da âdetâ men' tedbiri olarak içilmenin ayıp olduğu söylenir ve hattâ içenler Arab olur diye inandığımız yaşlarda bizi korkuturlardı.

Bizim kahve medeniyetimizin evlerimizdeki hususiyetlerinden birisi de sıcak külde pişirilen kahvedir. Meraklıların kanaati şudur :

Mangal kömüründe pişen kahve hava gaziyle pişenden daha mükemmel ve lezzetli olur. Hattâ lezzetine doyum olmaz. Buna "kül Kahvesi" derler ve misk gibi kokar. Hava gazı ocağında yapılan misk gibi kokmaz. Hattâ öyle derler ki mangal kömürü ile pişen yemeğin lezzeti gazle pişirilende yoktur. Evlerimizde artık mangal kömürü ve sıcak külü ile kahve pişirme usulü ebediyyen kalkmıştır. Zira havagazi bunun yerine kaim olmuştur.

¹ Mayıs 1962 başında Sivas seyahatimde mahallî Müzede Sivas evlerine aid müteaddit yerli kahve değirmenleri gördüm. Bu da bize gösteriyor ki bu âdet yalnız İstanbul'a aid değil Anadolu'muzun ve vaktiyle İmparatorluğumuzun her bucağında ufak farklarla aynı idi.

Kolaylığı vardır. Öyle pişirilen kahvenin nefasetini arayan da kalmamıştır. Yalnız şimdiki kahvehanelerin bazılarında yine eski usul yanmış kömür ve sıcak külde kahve pişirilmesi ananesi berdevamdır. Nitekim Harem İskelesinde Paşababa kahvesi sahibi de bugün bu eski usulden ayrılmıyor. Havagazı ve gaz ile pişirilen lezzetsiz oluyor demektedir.

Görücü gelenlere kahveyi eski evlerde mutlaka birisi için görülmeğe gelmiş olanlara namzed kız tarafından takdim edilir. Karşılarında içerlerken oturur ve kendisini iyice görürler. Gelip giderken yürüyüşüne bakarlar. Konuştururlar. Misafirlere hörmeten boş fincanları alıp götürür. Bazen geri gelir, konuşulur.

Eskiden nişan, nikâh ve düğün kahvelerinin de gelenlerin seviyye ve miktarına göre tarz ve hususiyetleri vardır. Bayramlarda kahve sırasıyla gelenlere verilir. Eskilerin bu gibi törenlere mahsus saklı duran zarflı fincanlar içinde, diğer zamanlar da çeşit tabaklı fincanlarda sunulurdu.

SARAYLARDA VE KİBAR KONAKLARINDA SİTİL İÇİNDE KAHVE İKRAMI

Sitil üç zincirli bir tas içine konan kahve güğümüdür. Saraylarda sitil örtüsü iki kişi tarafından tutulmak suretiyle önde girer. Arkadan sitil bir kişi tarafından taşınarak girilir. Kahve tepsisi hafif ise bir, ağır ise iki kişi tarafından tutulur. İbrikten kahve fincanlara konur. En sonda dağitan gelir.

Konaklarda sitil örtüsü omuzda gelir. Sitil taşıyanın omuzundadır. Tek olarak girerler. Dizilirler. Kahve bitip fincanlar geri alınıncaya kadar ayakta dururlar. Sebebi eskiden kahve bir, iki, üç fincan olarak içilmiş. Güğüm oluşu da ondandır.

Konaklardaki tevzide çiçek suyu da âdet olmuştur. Ayrıca ibrikleri içinde çiçek suyu kahvelere konurdu. Kakule

Araplardan alınmak suretiyle kahveye konur. Ak anber konulduğu da vaki'. Kahve şekersiz acı kahve olarak ikram edilir.

Tanzimattan sonra haremde kahve ikram edenler uzun etekli entari giyerler ve başa hotoz takarlar. Elbisesi üzerinden ayrı ayrı renklerde uzun önlük korlar. Etekler de bele iştirilmiş olarak dolaşırlar. Sarayda hazine dar ustalar da teşrifat ve hünkâr hizmetinde bulunurlar. Bunlar haremde aynı zamanda en baş âmiridir. Hattâ Sultanların hâl ve hareketlerini de kontrol eder ve kusurlarını ihtar ederler¹.

Sarayların kahve ocakları matbah gibi mühim bir teşkilâta malikti. Kahvecibaşılık payesi de teşrifata dahil zevat arasında mühim bir hizmetti ve bu makama geçen itimada şayan olanlar bu teveccühden iftihar duyarlardı.

1919 senesinde idi. Birgün Ressam Ali Rıza Bey hocamla Keçeci zade Reşad Fuad Beyi ziyarete gitmiştik. Bize oğün sitil ile nasıl kahve verildiğini tarif etmişti. Tafsilâtı yukarıdaki gibidir. Zira bu rivayeti yapan Salih Fuad Bey merhumun oğullarındandı. O da bu gibi eski geleneklerimize meraklı idi. Ve bunu bizat gören pederinden sorarak öğrenmişti.

BİR HÜKÜMDARIN KAHVE İÇMESİ

Bu bahis rahmetli Bayan Ayşe Osmanoglu "Ayşe Sultan" pederi hakkında "Babam Abdülhamid" diye 1960'da yayınladığı hâtıra kitabından alınmıştır. S: 28-29.

BABAMIN KAHVE İÇME TARZI

Babam kahveyi pek severdi. Fakat yalnız Yemen kahvesi kullanırdı. Yemek-

¹ Bu kısım Salih Fuad Keçeci'den rivayettir. Prof. Şehsuvaroğlu kahve dosyasından. Salih Keçeci dostum bu tarzda seneler önce ikisi de hayatta iken Ürdün kralı Abdullah'a misafir kaldığı Dolmabahçe sarayında mihmandarı olmasından bu şekilde eski kıyafete bütünlük kızlarımızla kahve ikram ettirmiş ve her ikisi de böyle bir ruya görmüşlerdir.

lerden sonra kahve içtiği gibi arada da ayrıca altı yedi defa içerdi. Kendi emektarlarından, şehzadeliğindenberi kahvesini pişiren Halil Efendi kahvecibaşı idi. Babamın mizacını öğrenmişti. Kahvesi ne koyu, nede açık ve sade olarak pişirilirdi. Halil Efendi nöbet odasının yanındaki kahve ocağı denilen yerde oturur, emir beklerdi. Evine geç gider, sabahları erken gelirdi. Halil Efendi, ölmeden biraz önce babama : “Efendimiz ben sık sık hasta oluyorum. Damadım Ali kulunuza emniyet ve itimadım vardır. İyi çocuktur. Müsaadeniz olursa efendimizin kahvesini pişirme tarzını öğreteyim. Benden sonra efendimizin kahvesini o pişirsin” demiş, babam da bunu kabul etmişti. Hakikaten az zaman sonra Halil Efendi öldü. Yerine damadı Ali Efendi geçti.

Kahvecibaşı beyaz eldiven giyer ve kahveyi öyle pişirirdi. Pişirdiği kahveyi Harem kapısına kadar kendi getirir, zili çalar, nöbetçi haznedarın eline teslim ederdi. Kahve tepsisi, babamın annesi Tirimüjgân kadının yadigarı küçük altın bir tepsi olup üzerine gümüş bir cezve ve iki tane porselen beyaz fincan konurdu. Fincanlarda babamın markası vardı. Babam birinci fincanı içtikten sonra ikinciyi diğer fincanla içerdi. Kahveyi sigara ile birlikte ve ağır yudumlarla içerdi. Annemle beraber içtikleri vakit aynı fincanlardan ayrıca bir çift daha getirirlerdi.

Kahvecibaşı Ali Efendi, babamın ölümüne kadar hizmetinde bulunmuştur. Biz, çocuklarından hiçbiri huzurunda kahve içmedik. Yalnız annemle diğer haremeleri içebilirlerdi. Gençlerin kahve ve sigara içmeleri sarayda çok ayıp sayılırdı.

KAHVE, KAHVEHANE VE KAHVECİLİK HAKKINDA MÜTEFERRİK MEVZULAR

Bunların da burada sıralanarak yazılması yerinde olurdu. Biraz itinalı olmasa bile az çok yazabilirdim. Kısaca tuttuğum bazı notlarımı şöylece veriyorum.

Çok mühim kahve tarihimize meraklı olanların bu noktaları derinleştirmelerini temenni ederim.

— Bundan birkaç sene önce Küçük Çekmece İstasyonunda bir büyük çınar vardı. Kovuğunda bir fakir ihtiyar bir kahvehane açmıştı. Birkaç sandalya konmuştu. Gelip geçenler bu mütevazı yerden kahve içerler ve bir az da bahçeli bir yer olmasından oturdurlardı. Ben hattâ burasının resmini almıştım. Son aylarda teesürle öğrendim ki birkaç sene önce oranın bir idare amiri, bu ağacı uydurma bir bahane ile gûya bir meharef gösterir gibi kestirmiş. Gûya yola mani' imiş gibi bir fetva. Beş asırdır Edirne menzil yolumuz üzerinde mutlaka bir namazgâha aid olan bu vakıf ağacı kestirmiştir. Bu, memleketimizde turizm bakımından başka memleketlerde olmayan bir değerdi. İşte bizim Turizm anlayışımız, yok edilmiştir. Elbette yaş kesen baş kesmiştir, cezasını bulur. Amma ne faide, o hâtıra her şeyile yok olmuştur.

— Fincan endüstrisi. Bizim de diğer memleketlerden farklı bir kahve medeniyetimiz var. Onların biri de bütün dünya kolleksiyoncuları ve müzelerince aranan fincan ve cezve imalâtı. Bunlar geçen asırda Avrupa'da kapitülasyonun aleyhimize lâkin kendilerine maddî menfaat sağlayan kolaylıklarından faydalanarak idhale başlamış ve bizde 4 asır devam eden bu endüstri ortadan kalkmıştır. Kütahya ve İznik fincanları “okkalı cinsinden” ne kadar rağbette idi. Ufak bir kâseye benzerdi. Hattâ içinde fağfurdan olup da Şarktan getirilen idhal malları da vardı. Bunların aynı memleketimizde yapılıyordu. Bir de lülecilerin İstanbul'da Topthane semtindeki imalâthanelerinde lüle çamurundan yapılıyor, pişiriliyordu. Bitabi bunlar şimdi yoktur. Hem bu yerli mamulât tekemmül ettirilememiş, hem de haricden ucuz gelenlerle rekabet sağlayamamışlardır. Eski idarecilerimizin tarihimizi alt üst eden anlayışsızlıklarına bu da eski bir acı misâldir.

— Kahvenin inhisara geçmesi 1957 de millî korunma kanununa dayanarak çıkarılan 1088 sayılı kararname ile olmuştur. İdhal ve satışı inhisarlar Umum Müdürlüğüne bırakılmıştır. Çay da bu mecburiyete sokulmuştu. 1942'de İkinci dünya harbi sırasında bunlar az getirilebiliyordu. Gümrük varidatı azalmıştı. Hem ferdi ihtiyaçları temin ve hem de varidatı çoğaltmağa matuf idi. Lâkin 1946 senesi ne kadar kahve idhali serbest bırakılarak istihlâk vergisi ile iktifa olunmuş ve inhisar maddeliğinden çıkarılmıştı. Fakat yeniden kahve tamamiyle inhisarlara geçmiştir.

1950-60 arasındaki zaman zaman kahve buhranları olmuş, bu vesile ile bazı neşriyat yapılmıştır. Burada onlara temas etmiyoruz. Bu seneler arasında kahvehanelerimizin de Anadolu'da eski sınıf farklarını Parti ayrılıkları haline getirdiğine dair yazılı ve sözlü bir çok sermaye birikmiştir. Onun da yerini bu eserde boş bırakıyoruz. Amma literatürümüz karıştırılırsa buna dair de üzücü bilgiler bulunacaktır.

1957'de gümrükten çekilen kahvelerin Kızılay vasıtasıyla tevzii kararlaştırıldı. Mühim fiyat farkı da bu müesseseye varidat temin edecekti.

— Yeniçeri kahvehaneleri, bizde bu bahsi muhakkak ki en iyi Reşad Ekrem Koçu yazmıştır. Bu bahsin kendi ismiyle buraya eklenmesi yerinde olurdu. Bahsin çok uzayacağını düşünerek bu mühim etüdü için "Kahve ve Yasağı" başlıklı yazısına müracaat edilmesini tavsiye ederim. Bakınız Tarih Dünyası özel sayısı 1950 No. 2. Bu sayı Osmanlı tarihinde yasaklar üzerinedir.

Ayrıca Cumhuriyet gazetesinde tefrika edilip sonra ciltlenen Osman Gaziden Atatürk ve Türk İstanbul, eserlerinde İstanbul Kahvehaneleri, Kahve, Yeni Çeri Kahveleri, Kahvehanelerde devlet sohbeti mevzuları akıcı bir üslûbla yazılmıştır. Hepsisi vesika mahiyetindedir.

— Piyer Loti kahvesi Eyüp Sultan'da Gümüşsuyu denilen hakim tepe üzerinde Haliç ve İstanbul, Kasımpaşa ve Beyoğlu taraflarının en iyi görüldüğü yerde bağçeli bir kahvedir. Piyer Loti İstanbul'a geldiğinde buraya da çıkmış, yazılarında bahsetmiştir. Bir çok seyyahlar okuduklarının tesiriyle buraya dik bir yokuştan yorularak çıkmakta ve bir dinlenme kahvesi içerek mevkiin güzelliğine ve oradan görülen manzaraya hayran kalmaktadırlar.

— Memleketimizde pişmiş kahve endüstrisi. Bir çok yerlerde çiğ kahve alarak pişirilmekte veyahut pişmiş olarak evlerde hususi değirmenlerde çekilmek üzere temin olunmaktadır. Öğüdülmüş halde almaya karıştırılma ihtimalini düşünenler tarafdar olamazlar. Fakat İstanbul'da bazı meşhur öğüdülmüş kahve satıcıları itimadı asla sarsmadıklarından kuru kahveciler ve bakkallar da çiğ, pişmiş çekirdek kahve satılmasına rağmen kolaylığından itimad edilen yerlerden çekilmiş kahve tedarik olunmaktadır. Bu gibi müesseselerde kahve endüstrisi de dikate değer hususiyetler arz etmektedir.

— Birinci cihan harbinde mağşuş veyahut taklid kahveler. Bunu halk o zaman bile bile alır ve kahvehanelerin bazıları da bile bile pişirip satardı. Bunda en çok kullanılan nohuddu. Kavurarak çeker ve satarlardı. Sonra fasulye, bakla içi, arpa ve hattâ fındık kabuğu ve incir dahi kavrulup, çekilip de bir az kahve ile karıştırılarak satıldığı da işidilirdi.

Bu taşış ikinci cihan harbinde ve son 10 sene zarfında kahve sıkıntısı çekildiği zamanlarda bile o kadar geniş olmakla beraber devam etmiştir. Ağzının tadını bilenler kahve içmeği terk bile etmişlerdir.

Kahve yokluğundan o belirli senelerde şahıslar başına halis kahve vesikası da çıkarılmıştı.

Yine zaman darlığından şu bahisleri de inceliyerek yazamadığımızı itiraf

etmeliyiz. Onları maalesef buraya sıralamakla iktifa edeceğiz.

— Kahvehane tavla ve iskambil partileri.

— Kahvehanelerde ve bir köşede berberlerin traş yapmaları ve diş çekmeleri.

— Kahvehanelerde gezici laternaların zaman zaman zaman çaldırılması.

— İznik mamulâtı kahve fincanlarının hususiyetleri.

— Dibek kahvesi hususiyeti ve rağbeti sebebi.

— Alaturka kahvenin memleketimizde ve ecnebiler yanında tutulması sebebi.

KAHVE VE KAHVEHANELER HAKKINDA KARİKATÜRLER

Zaman zaman bilhassa 1908 Meşrutiyet inkılâbından sonra daha ziyade karikatür mecmualarında, cumhuriyet zamanından bugüne kadar yalnız mecmualarda değil gündelik gazetelerde de birçok zemin ve zamana muvafık karikatürler neşrolunmuştur. Bunlar içinde görebildiklerimiz az sayıdadır ve bunları itiyadımız üzere sakladık. Şunu itiraf edelim ki bütün mecmua, dergi ve gazeteleri takip edemediğimiz içindir ki miktarı hakkında tam bir hüküm veremeyeceğiz.

Bunların içinde ekseriyeti zaman zaman geçmiş devrin idaresizlikleri yüzünden darlık zamanlarına âididir.

— Kahve tiryakiliğine müptelâ olanların kuyruk teşkiliyle alımı için sıraya girmelerde:

Ali Ulvî'nin "Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır" sözü üzerinde bir çocuk "Kahve yarın geliyor" ilânını okuyor. Büyümüş bir adam olan aynı şahıs "Kahve öbürgün geliyor" ilânı karşısındadır. Yine adam beli eğrilecek bir hâle geldiğinde okuduğu ilân budur:

Kahve haftaya geliyor. Artık bu çocuk kanburu çıkmış ve yaşı da yüze yaklaşmıştır. İlânda "Kahve geldi" ibaresini

okuyor. Kahve gelmiştir amma neden sonra.

— Kahveci Süleyman, dükkânının levhası altında iskemleye oturmuş, memnun bir yüzle gazetede "Hollanda'da sun'î kahve yapılıyor" başlığını okuyor. Ali Ulvî bu karikatürün altına "Bayat Havadis" ibaresini yazmış.

— Kemal Oral'ın "Bizim Kahve" Şehirden Çizgiler makalesinde bir kahvehane içini gösteren F. E. imzalı bir karikatürü vardır. Vatan G. 6-XII-1955.

— Yine aynı imzayı taşıyan bir diğerinde "Mahrumiyet bölgesi" altlığı üstünde kahvehane levhasını taşıyan bir sade kapısız ve penceresiz bir katlı bina ve kapısı boşluğu üzerinde bir yazı olmayan siyah bir tabelâ görülüyor.

— "Kahve dağıtılıyor" levhasını asan bir dükkânın önünde kuyruk yapanları gösteren karikatür altında "ezelî kuyruğumuz" cümlesi var (Ali Ulvi).

— "Eczahane" levhasını taşıyan bir dükkânın vitrini altında "Kahve bulunur" levhası.

— Turhanın bir karikatürü. Hamamlar önünde bir hamamcı. Diğerlerinin delikli kubbeleri görülüyor. Öndekinden kubbe yerine ucu bağlı bir büyük çıkın kubbe yerine konmuş, o hissi veriyor: Altındaki yazı: Açıkgoz.

— ...

MUHTELİF YERLERDEKİ KAHVECİLİKLER VE KAHVEHANELER

Bahsimizin çok genişlemesinden ve bunların yazılmasının çok vakit almasından çekinerek bu konuyu velevki kısa bile olsa ele alamadık. Amma bunların da yazılmaları çok yerinde olurdu. Bunu da ileride bu mevzuu genişletmek isteyenlere bir fihrist mahiyetinde sıralamağı doğru bulduk. Bunlar birer birer ele alınmalıdır. Ayı ayrı birer makale olabilecek mahiyettedir.

- Hamallar Kahvesi.
- Ayasofya camii meydan kahvesi.
- Bayezid'de Küllük, Çınar altı ve kütüphane karşısı açık hava kahvehaneleri.
- Taşlık'ta Şark kahvesi.
- Yatılı kahvehaneler.
- Dairelerde Kahve ocakları¹.
- Kışlık Kahvehaneler. Peykeleri, sedirleri ve kahveci çekmeceleri.
- Vapurların kahve ocakları.
- Koca Mustafa Paşa ve Aksaray kahvehaneleri.
- Lady Montagu ve kahve ikramlarımız.
- İstanbul yangın kulesi kahvecileri ve bir anane.
- Hanlarda kahvecilik.
- Tekkelerde kahve ocakları.
- Esnaf kahvehaneleri.

BİZDE KAHVE TARİHİ HAKKINDA MÜRACAAT EDİLECEK MAKALE VE YAZILAR²

- Sıhhat Gazetesi No. 13, S. 50. Kahve ve çay hakkında makaleler mühim bir tetkik mahsulüdür 1302 (1884).
- AHMED REFAİK: İstanbul Kahvehaneleri. Akşam Gazetesi. Ağustos 1936 K.
- NİHAD SAMİ BANARLI: Kahveye dair. Hürriyet 23.III.1957.
- Bir fincan kahvenin bir yıllık mazisi var. Cumhuriyet. 17.V.1952.
- HALUK ŞEHİSUVAROĞLU: Herbiri birer kulüp olan eski kahvehaneler. Cumhuriyet 1.6.1956.
- DR. NURİ ERGENE: Sütü Kahve. İki ufak sütun yazı. Hürriyet Gazetesi Kolleksiyonu.

¹ Nitekim Şeyhülislâm Kapısında huzura kabulden önce kahve ikramı esastır.

² Bu yazı için bir kısmından faydalanılmıştır. Literatüre alınmayanları da burada sıralamağı doğru bulduk. Garp Literatürüne aid olanları buraya almadık. Bir bu kadar da muhtelif bahislerin altlarındadır.

- REŞAD EKREM KOÇU: Kahve ve yasağı. Tarih Dünyası, Özel sayı No. 2. 1950.
- Kahve ve Tiryakileri. Hürriyet. 23.IV.1958.
- REŞAD EKREM KOÇU: Yarım Kalan Sabah Kahvesi. Milliyet G. Haftalık ilâvesi. 3.X.1954.
- AHMED KUDSİ TECER: Kahvehane. Vatan G.
- M. TURHAN: Edebî Kahve Falı. Cumhuriyet G. Nisan Sonu.
- REŞAD NURİ GÜNTEKİN: Kahveler. Cumhuriyet G. Anadolu Notları. 22.
- AHMED REFAİK: Kahve ve Tütün I ve II. İkdâm G. 4 ve 5 Kânunusani 1340.
- SELİM NÜZHET: eski kahvehaneler. Yedigün K.
- ORHAN KEMAL: Şehirden Kahveler.
- HALUK ŞEHİSUVAROĞLU: Les Cafés d'Istanbul, Turing Kulub M. Ocak 1950.
- Miğrosun Kahve Satışları, Vatan G. 25.III.1951.
- Kahve İçmek zararlı mıdır? (Tercüme B. AKSAL) Vatan G. 16.II.1953.
- SÜHEYL ÜNVER: Türkiye'de Kahvenin 400 üncü yıl dönümü. Tarih Dünyası 1950 No. 10 C. 2.
- Kahvenin Öcü. Cumhuriyet G. 1935.
- RIFAT OSMAN: (Dr. Tosyevî Zade) Memleketimiz tarihinde mükeyyifata bir bakış Kahvehaneler. İstanbul Belediye Mecmuası 1931 No. 87. Ayrıca Belediyenin İstatistik ve neşriyat Müdürlüğü yayınlarından 7 numarayı alarak 1931'de ayrı bir risale şeklinde neşrolunmuştur.
- MEMDUH YAŞA: Kahvenin inhisara geçmesi. Hürriyet G. 24.V.1957.
- KEMAL GENÇ OSMAN: Kahveye sokulmayan fikir. Dünya G. 24.II.1958.
- ŞEREFEDDİN YALTKAYA. Kahveye dair bir Türk Hekiminin şahsî mütalâası. Les Opinions Personnelles d'un Médecin Turc du XVI e Siècle Concernant

du Café. Türk Tıp Tarihi Arşivi K. A. No. 5.

— KEMAL SARACOĞLU: Kahvenin fayda ve zararları. Vatan G. 2.XII.1954.

— Lokman Hekim. Kahve, Tan G. 5.VII.1935.

— ZEYYAD GÖREN: Türk Kahvesi. Hürriyet G. 8.XI.1957.

— CEVAD FEHMİ BAŞKUT: Fasulyeden kahve, Cumhuriyet G. 25.V.1957.

— Gümrüklerde bulunan ve çekilmeyen 150 ton kahvenin hikâyesi. Cumhuriyet G. 30.VII.1957.

— NAHİD SİRRI: Kahvehane seyyahı. Muhit M. K.

— Kahvenin menşei. Medresetül-fünun. Sene 1300 S. 40 ve 108.

— HAMMER: Devleti Osmaniye Tarihi (tercümesi) cild 6. S. 174.

— Peçevî Tarihi, cild 1.

— Kahve, Sıhhat G. No. 19 Ekim. 1884.

— ADNAN ADIVAR: Kahve ve okuma. Akşam G. 11.X.1944.

— Kahve hakkında notlar. Köprülü K. Fazıl Ahmed Paşa kısmı. No. 357.

MEHMET AKİF - Mahalle Kahvesi. Seyahat kitabı 1.1158 - 172.

—

KRONOLOJİ

927 — 1521 İstanbul'da kahvenin duyulması.

929 — 1522 Kahvenin Osmanlı İmparatorluğu hudutları içine girmesi.

958 — 1551 Kahvenin İstanbul'a Yemen'den gemilerle getirilmesi.

959 — 1552 Kahvehaneye ilk tarih düşürülmesi.

962 — 1554 İstanbul'da ilk kahvehanenin Hakem ve Şems taraflarından açılması.

969 — 1561 Memleketimizde kahvenin çoğalması.

975 — 1567 Kanunî Sultan Süleyman Hekimbaşı Mehmed Bedreddin Kukonî'nin kahve hakkında ilk ilmî izahı.

991 — 1583 Macunîzadenin bir kahvehaneye tarihi.

1024 — 1615 Esaslı kahvehanelerin kuruluşu.

1043 — 1633-34 Türkiye de kahve istimalinin yasak edilmesi.

1120 — 1708 Kahvenin okkası 5 kuruşa bahalllaşması üzerine Şair Naib'in nohud kahvesi üzerine beytini yazması.

1146 — 1731 Hariçten kahvenin az gelmesinden misafirlere şerbet verilmesi hakkında ferman çıkarılması.

1179 — 1765 Kahvenin okkasının 64 paraya satılması. Bir okka çiğ kahveden 320 dirhem kavrulmuş kahvenin husûle gelmesi ve bunun 77 paraya satılması.

C. 12. 1197 — 1783 Kahve satan Derviş Mehmed'in vefatı.

1234 — 1819 Runge tarafından kahve içindeki kafeinin kimyevî terkininin bulunması.

1245 — 1830 Kahveden ihtisabiye (belediye) resminin azalmasından yalnız çekilmiş kahvenin satılması kararı.

1274 — 1857 Bayezid'de Okcularbaşında sarafim kıraathanesi açılması.

1283 — 1866 Sarafim kıraathanesinin en parlak devri.